EVRENSEL BİLİM

EVRENSEL KÜLTÜR'ÜN ÜCRETSİZ EKİDİR

MAURICE CORNFORTH
BİLİNEMEZCİLER, KANT VE MACH

HENRI WALLON
DOĞA BİLİMLERİ VE İNSAN BİLİMLERİ

İHSAN ÇARALAN
GENETİK, BİLGİNİN METALAŞTIRILMASI, BİLİM ETİĞİ

Derleyen: TAYLAN BİLGİÇ
DOĞABİLİMCİ STEPHEN JAY GOULD

STEPHEN JAY GOULD
GÜN BUGÜNDÜR

YAZ 2002
3

İÇİNDEKİLER

MAURICE CORNFORTH
BİLİNEMEZCİLER, KANT VE MACH
4

HENRI WALLON
DOĞA BİLİMLERİ VE İNSAN BİLİMLERİ
33

İHSAN ÇARALAN
GENETİK, BİLGİNİN METALAŞTIRILMASI, BİLİM ETİĞİ
40

TAYLAN BİLGİÇ
DOĞABİLİMCİ STEPHEN JAY GOULD
52

STEPHEN JAY GOULD
GÜN BUGÜNDÜR
63

BİLİM

Üç ayda bir çıkar. Evrensel Kültür Dergisi Temmuz 2002 sayı 127'nin ekidir.
Doğa Basın Yayın Ltd. Şti adına Sahibi: Songül Özkan • Yazışleri Müdürü: Nuray Sancar
Grafik Tasarım: Savaş Çekiç • Yönetim Yeri: Tarlabaşı Bulvarı Kamer Hatun Mah. Alhatun Sk.
No: 27/4 Beyoğlu / İstanbul • Tel: 0212 361 09 07 (pbx) Faks: 0212 361 09 04
www.evrenselbasim.com • evrenselbilim@evrenselbasim.com Baskı: Şan Ofset

Evrensel Bilim'in üçüncü sayısı, "bilgi"nin, elde edilişinden bir olgu olarak değerlendirilişine, bilgiye ulaşma yöntemlerinden onun kuramsal olarak ele alınışına değin çeşitli teorik ve güncel konuların işlendiği yazılardan oluşuyor.

İlk yazımız, İngiliz bilgin Maurice Cornforth'un, "bilinemezcilik" akımı ve Mach hakkındaki eleştirisi. Burjuva ideolojiler ve felsefi akımlar, yaşamın "pratik" gerçeklerini teorileştirirken, bu pratikle özdeş olmayan bir "teorik" alanda hareket ediyorlar. Her türden idealizmin -ve elbette bilinemezciliğin- en karakteristik yanı olan bu çarpıtma, burjuva düşünce dünyasında, bir çarpılmaya ve buna bağlı olarak bir "ters-yüz oluş"a neden oluyor. Yaşamın en dolaysız gerçeklerini ve bu gerçeklerin bilgisini dahi, "bilginin öznelliği", "bilginin bilinemezliği" gibi kavramlarla birer "bilgi" olmaktan çıkaran bu idealizm, semavi dinlerden varoluşçuluğa kadar uzanan geniş bir alanda hüküm sürüyor.

Özellikle 19. yüzyılda İngiltere'de Hume ve Berkeley'in görüşlerinin yorumlanmasıyla ortaya çıkan "bilinemezcilik" akımı, insanın davranışı ve geleceği, Tanrı'nın varlığı gibi konuların bilimsel anlamda bilgi ile açıklanamayacağını, doğa bilimlerinin, doğayı yorumlama ve anlama konusunda ulaştığı bilgilere bu alanlarda ulaşılamayacağını öne sürüyordu. Başta din olmak üzere, pek çok "inanç sistemi"nin bilimsel eleştiriden azade tutulması gibi "pratik bir fayda" sağlayan bu yaklaşım, bilimleri de yanlış bir kategorilendirme ile ikiye ayırıyordu: Bilinebilenler ve Bilinemeyenler... Cornforth'un eleştirisi, tüm bu idealist çarpıtmaya karşın, doğa bilimleri aracılığıyla maddi dünyanın bilgisine sahip olunduğu gibi, insanın ve toplumların davranışını açıklayan bilgilere sahip olmanın yollarının da varolduğu gerçekliğine dayanıyor.

Fransız bilimadamı Henri Wallon'un bir söylevinden me-

tinleştirilen makalesi de, benzer bir tartışmanın içerisinde. Wallon, ansiklopedi kavramı ve ansiklopedist düşüncenin özündeki eklektizmi eleştirerek, bilginin, seçici bir elemeyle ve nesnelerin, olguların birbirleriyle ilişkilerini, bağıntılarını görmezden gelerek sıralandığı ansiklopedici yaklaşım yerine, diyalektik bir ansiklopedi kavramını gündeme getiriyor.

Toplum ile bilim, toplum ile bilimadamları, üretim ile teknoloji arasındaki ilişki, bilginin 'dolaşımı' sorununu gündeme getiriyor. Son yıllarda, genetik biliminde sağlanan ilerlemelerden yola çıkarak, tarımın bilgisini ve tohum tekniğini, kapitalist tekellerin denetimi altına vermekte olan gelişmeleri değerlendiren makale, söz konusu sorunun, açlığa kadar varan tehlikeli boyutlarına dikkat çekiyor. İhsan Çaralan'ın yazısı, genetik alanındaki gelişmeler ve tüm bilimsel buluşların, insanlık tarihinin tüm bilgi birikiminin ürünü olduğu ve bu bakımdan, şu ya da bu şirketin maaşlı "araştırmacısı" tarafından bulunmuş olması nedeniyle o kapitalist şirketin "malı" değil, tüm insanlığın 'bilgi'si olduğu gerçeğine dikkat çekiyor.

Son bölümde bir portre bulacaksınız. Geçtiğimiz mayıs ayında hayatını kaybeden evrimbilimci Stephen Jay Gould'un yaşamı ve çalışmaları hakkındaki derleme, yalnızca bu değerli bilgini tanımamızı sağlamakla kalmıyor, evrim teorisi üzerine yapılan son tartışmalara da ışık tutuyor. Gould, yaratılışçılara ve sosyal-darwincilere karşı evrim teorisini ve onun güncel bulgularla desteklenen materyalist içeriğini savunuyordu. Bir üniversitenin bodrum katında, sonradan kanser olmasına ve buna bağlı ölümüne yol açacak asbest tozlarının arasında bilimi ve onun toplumsal işlevini savunan Gould'un yaşamı oldukça dikkat çekici.

MAURICE CORNFORTH

BİLİNEMEZCİLER, KANT VE MACH*

Bilinemezcilik iki yönlüdür. Bir yandan, dinsel inançları ve buna eşlik eden düşünceleri, bilimsel eleştiriden uzak tutarak, besler. Öte yandan da, tüm ussal ve bilimsel temelini reddederek, inancın altını oyar. Bilinemezciliğin temelinde de asıl olarak, bilgiye ilişkin genel felsefi bir öğreti yatar: Ancak öznel tecrübenin bize sunduğu kadarını bilebiliriz ve bu fasit dairenin dışında kalan ne varsa, ister maddi dünya isterse de tinsel dünya olsun, bilgimizin dışındadır. Bilinemezcilik genelde hâkim kapitalist sınıfın yararına olsa da, sadece kapitalizmin güçlü olduğu dönemlerde gelişir.

1909'da Londra'da doğdu. Londra Üniversitesi'nde felsefe okuduktan sonra, Cambridge Üniversitesi Trinity College'da araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1931'de Komünist Partisi'ne katıldı. Diğer eserleri: Dialectical Materialism and Science; Readers's Guide to the Marxist Classics; Dialectical Materialism: An Introductory Course; Science for Peace and Socialism.

1. BİLİNEMEZCİLER

İngiltere'de, Berkeley ve Hume tarafından felsefi olarak geliştirilen Locke'un düşünceleri, 18. yüzyılın muhafazakar burjuvazisi açısından oldukça kabul gören sonuçlara yol açtı. Bu da burjuvaziye, bilimsel buluşların ortaya çıkaracağı devrimci düşüncelerden korku duymaksızın, bilimleri rahatlıkla yönlendirebileceği teorik bir konum sağladı. Bu felsefe, doğayı anlama ve yorumlamanın, doğa bilimleri ile mümkün olduğunu açıkça kabul etti. Doğa hakkında katı ve aceleci hiçbir felsefi ilke öne sürmedi; doğa hakkındaki gerçekleri bulma işini de gönül rahatlığıyla, bunu adım adım gerçekleştirecek olan bilimsel deneylere bıraktı. Ancak bir yandan da, bilimsel arayışın, kurulu ve gelişmekte olan kapitalist düzen için tehlikeli fikirlere yol açacak tüm kapılarını da kurnazca kapattı. Kaldı ki, bilimin yalnızca, tecrübenin sunduğu verilerden gözlemlenen bağıntı ve yasaları bulmakla sınırlı olduğunu düşünüyordu. Bilim, pratik yaşam için çok yararlı buluşlara yol açabilirdi, fakat ahlâk ve dinin gerçekleriyle hiçbir ilgisi olamazdı. Bilim, yararlı buluşları ile mülk sahiplerinin zenginliklerine zenginlik katacak, ancak kilise ve devletin temeli olan mülkiyet hakkını sorgulamayacaktı.

* Bu yazı, Maurice Cornforth'un, "Pozitivizm ve Pragmatizme Karşı Felsefe Savunusunda; İdealizme Karşı Bilim" (Londra, 1955) adlı eserinin V. bölümünü oluşturmaktadır.

Çevirenler: Aynur Toraman, Taylan Şahbaz

17. ve 18. yüzyıl büyük İngiliz felsefi düşünce hareketi, bu şekilde sona erdi. Onu, 19. yüzyıl boyunca Berkeley ve Hume'ün çalışmalarının yeniden ele alınması ve genişletilmesi izledi ve daha iyiye gideceğine genelde daha kötüye giden bu incelemeler yegâne gelişmeyi, özel mantık alanında kaydetti. Hume'ün düşünceleri özellikle İngiltere'de oldukça ilgi gördü ve burada, Tanrı'nın varlığı, insan ruhunun kaderi gibi sorunların, bilimsel bilginin kapsamı dışında olduğunu iddia eden, popüler "bilinemezcilik" biçimini aldı.

Engels, bilinemezciliğin o meşhur tanımını şöyle yapmıştı: *"Aslında bilinemezcilik, Lancashire"a özgü etkileyici bir ifade kullanırsak, 'utangaç' bir materyalizm değilse nedir? Bilinemezcinin doğayı kavrayışı bütünüyle materyalisttir. Doğal dünya yasalarla yönetilir ve eylemin herhangi bir müdahalesini kesinlikle reddeder. Ancak bilinemezci şunu da ekler: Bilinen evrenin ötesinde bir Mutlak Varlık olup olmadığını kesinleştirmek ya da çürütmek için hiçbir aracımız yok...*

"Bizim bilinemezci şunu da iddia eder, tüm bilgimiz, duyularımız tarafından bize iletilen bilgiye dayanır ve ekler: Duyularımızın bize, gözle görüp hissedebildiğimiz nesneleri gerçekten doğru olarak yansıttığını nereden bilebiliriz? Sonra daha da ileri giderek, nesnelerden ve niteliklerinden söz ederken, aslında gerçekten o nesneleri ve niteliklerini kastetmediğini, çünkü bunları kesin olarak bilmesinin mümkün olmadığını, bu nedenle de aslında nesnelerin duyular üzerinden ürettiği izlenimleri kastediyor olduğunu ileri sürer."[1]

Bilinemezcilik iki yönlüdür. Bir yandan, dinsel inançları ve buna eşlik eden düşünceleri, bilimsel eleştiriden uzak tutarak, besler. Öte yandan da, tüm ussal ve bilimsel temelini reddederek, inancın altını oyar. Bilinemezciliğin temelinde de asıl olarak, bilgiye ilişkin genel felsefi bir öğreti yatar: Ancak öznel tecrübenin bize sunduğu kadarını bilebiliriz ve bu fasit dairenin dışında kalan ne varsa, ister maddi dünya isterse de tinsel dünya olsun, bilgimizin dışındadır. Bilinemezcilik genelde hâkim kapitalist sınıfın yararına olsa da, sadece kapitalizmin güçlü olduğu dönemlerde gelişir. Tehlike çanları çalmaya başladığında, eski teoloji yeniden büyük bir hiddetle ortaya sürülür ve bilinemezcilik gözden düşer. Bu nedenle, böylesi düşünceler, Fransız Devrimi sırasında İngiltere'de itibar kaybetmiş, 19. yüzyılda kapitalizmin saadet döneminde yeniden yükselmiş ve emperyalizmle gelişmiştir. Şimdi ise kapitalizmin genel krizinin derinleşmesiyle birlikte hızla yeniden ıskartaya çıkmaktadır.

19. yüzyıl İngilteresi'nde orta-

[1] Engels, Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm, Giriş

ya çıkan ampirik bilinemezci felsefenin değişik türleri -Mill, Huxley, Pearson ve diğerleri- üzerinde özel olarak durmak, bıktırıcı ve gereksiz olacaktır. Hepsinin de ortak yanı, bir yandan bilimsel bilginin insan sezgisinin sınırlarını aşamayacağını savunurken, bir yandan da 19. yüzyılın büyük bilimsel ilerlemelerini hazmetmeye çalışmalarıdır.

Hume'den farklı olarak, daha sonra ortaya çıkan tüm bu bilinemezciler, her şeyi yüzlerine gözlerine bulaştırmıştır.

Çünkü Hume, bilinemezcilerin de benimsedikleri öznel idealizmin sonuçlarını yani içinde bulunulan anın solipsizmini [tekbenciliğini] ve doğadaki nedenselliğin ve nesnel nedensel bağın yadsınmasını, cesurca ve açıkça ortaya koydu. Ama 19. yüzyıl bilinemezcileri bir yandan bilimsel bilginin sezgilerle sınırlı olduğunu iddia ederken, bir yandan da, bilincin maddi bir kökeni olduğunu, insanın hayvandan evrildiğini, herhangi bir akıl veya bilinçten önce varolan evrenin başlangıcının ilk nebula olduğunu öne sürmeye çalıştılar.

Kuşkusuz bu, gayet bilimsel bir felsefeydi. Ancak şunun hiçbir zaman farkına varamadılar; bilim böylesi önermeler yapıyorsa ve bunlar dünyaya ilişkin felsefi gerçekler olarak kabul edilecekse, o halde hem bilim hem de felsefe, kesinlikle herhangi bir bireyin sezgilerinin çok ötesine açılıyor demektir.

Bu nedenle bilinemezcilerin felsefesi, gerçekten de karmakarışık, kararsız, tutarsız ve Engels'in dediği gibi "utangaçtı."

Sırası gelmişken belirtmeliyim ki, Hume'den bu yana, öznel idealizmin sonuçlarını *tutarlı* bir biçimde ortaya koyan başlıca ampirik filozof, Ludwig Wittgenstein olmuştur. "Solipsizmin anlatmak istediği tamamen doğrudur" diye olumluyor Wittgenstein. Ve yine, bilimsel teorilere ilişkin olarak da şöyle diyor: "Darwinci teori, felsefeye ilişkin olarak, doğa bilimlerinin diğer herhangi bir hipotezinin ötesinde bir şey getirmiştir." Aslında Wittgenstein'la, öznel idealizmin, dini, bilimin yargısı dışına kaçırmanın bir aracı olduğu açıkça ifade edilmiştir. "Sözde doğa yasalarının, doğal olayların *açıklamaları* olduğu, bir yanılsamadır" diyor ve şöyle devam ediyor Wittgenstein: "Dünyanın sınırlı bir bütün olarak *hissedilmesi*" (yani bilginin şu anki deneyimim ile sınırlanması, "dünyanın" "benim dünyamla" sınırlanması) mistik bir histir." "Gerçekten de ifade edilemez bir şey vardır; bu da mistik olandır."[2]

Fakat Hume tarafından ileri sürülen öznel idealizmin septik [şüpheci] türü ile Wittgenstein gibi çağdaş felsefecilerin mistik türü arasına da "utangaç" bilinemezcilerin kararsız argümanları

2 Wittgenstein, Tractatus Logico-Philosophicus, 5.6.2., 4.1.1.2.2., 6.3.7.1., 6.4.5., 6.5.2.2.

girdi. Utangaç bilinemezciler, nesnel dünyanın materyalist bir tasarımını sunduğu için bilime itibar ederken, bir yandan da bilimsel bilginin nesnelliğini yadsımaktaydı.

2. KANT'IN BİLİNEMEZCİLİĞİ VE İKİ AÇIDAN ELEŞTİRİSİ

İngiliz ampirizminin, İngiltere kıyılarını aşan bir etkisi oldu. Ancak, kıta Avrupası'nda, özellikle de Fransa ve Almanya'da ondan etkilenenlerin çıkardığı sonuçlar oldukça değişikti.

Fransa'da, 18. yüzyılın ikinci yarısında, Büyük Devrim'in dalgası yükseliyordu. Orada sorun, zaten varolan toplumun burjuva temelini savunmak ve pekiştirmek değil; feodal otokrasiyi devirmekti. Bu nedenle, İngiltere'de gelişim tarzı nedeniyle muhafazakâr olan düşüncelerin pek çoğu, hem kiliseyi hem de devleti açıkça eleştiren materyalist bir felsefe içinde geliştirildikleri Fransa'da, gerçekten devrimci bir anlam kazandı.

Bu arada Almanya'da, Hume felsefesini başka bir tür bilinemezcilik izledi; Kant'ın bilinemezciliği.

Kant bir ampirist değildi. Tüm bilginin, duyumlardan türediğini kabul edemiyordu. Ama aynı zamanda "Beni dogmatik uykularımdan ilk o uyandırdı" dediği Hume, Kant'ı derinden etkilemişti.

Hume, "tözlerin" nesnel varlığını ya da "nedenselliğini" kabul etmenin ampirik bir temeli olamayacağını iddia etmişti. Bu nedenle, aslında tözlerin ve nedenlerin nesnel bilgisine sahip olmadığımız sonucuna varmıştı. Çünkü bilgimiz, kendi duyumlarımızla sınırlıdır.

Ancak Kant bunu şöyle yanıtladı; "Bu bilgiye *kesinlikle* sahibiz - örneğin her olayın bir nedeni olduğunu ve bunun doğanın zorunlu bir yasası olduğunu *biliriz*." Ancak Kant, bir konuda Hume ile aynı fikirdeydi, yani böyle bir bilginin hiçbir ampirik kökeni olamazdı ve bilgi, sadece duyumlarımız tarafından bize verilenden türetilemezdi. Bu nedenle de, bilginin ampirik olmayan kaynaklarının bulunması gerektiği sonucuna vardı.

Şu önermeyi bir düşünün: "Her olayın bir nedeni vardır." Bunun doğru olduğunu biliyoruz -ancak Hume bunun tecrübeyle kanıtlanamayacağını ortaya koyduğundan, şimdi bunu, bütün tecrübelerden bağımsız olarak bilmek zorundayız. Böylesi bir bilgi ampirik bilgi değil, *a priori* [önsel] bilgidir.

"Bu nasıl mümkün olabilir?" diye soruyordu Kant. Kendi deyimiyle; "Sentetik a-priori bilgi nasıl mümkün olabilir?"

Kant bunu şöyle yanıtladı: Aklın gayri ihtiyari aldığı duyumlar, bilincimiz tarafından olduğu gibi kabul edilmez ve akıl kendi ilkelerine göre bunları "işler" ve düzenler. Hume aklın aslında bir du-

yum "yığını"ndan başka bir şey olmadığını söylemişti. Kant ise bunun yanlış olduğunu söylüyordu. Kant'a göre akıl, doğuştan teorik ilkelerin pek çok çeşitiyle önceden donanmıştır ki, böylece duyumlar alınır alınmaz, onlarla meşgul olur ve onları değiştirmeye başlar.

Böylece, duyumlar önce uzamsal-zamansal olarak algılanır ve akıl tarafından uzamsal-zamansal bir düzen içinde sıraya konur. Böylece "kaba" (kendilerinde uzamsal-zamansal bir düzen olmadığından çok kabadırlar) duyumlarımızdan, akıl kendi gücüyle uzayda ve zamanda dünyanın bir "görüntüsünü" yaratmaya başlar.

Akıl daha sonra, kendi kaynaklarından, Töz ve Neden gibi idealar üretmeye başlar ki Kant bunları "kategoriler" olarak adlandırmıştır. Böylece kaba duyumlardan, dünyanın, çeşitli tözlerden oluşan ve birbirlerini nedensellikle etkileyen uzay ve zamandaki "görüntüsünü" yaratır.

Bu nedenle, her olayın bir nedeni olduğunu *biliyoruz*, çünkü her olayın bir nedeninin olmasını düzenleyen bizzat *biziz*.

Böylece Kant, bizim nesnel dünya dediğimiz şeyin -yani bilimin incelediği dünyanın- bize göründüğü biçimiyle varolmadığını açıkladı. Algıladığımız ve bildiğimiz şekliyle dünya, aklın, kendisinde doğuştan varolan ilkelere göre yarattığı bir şeydir. Sadece bir "görüntü" ya da "görüngüdür"; kaba duyumlarımızdan kendi akılsal kaynaklarımızla yarattığımız bir dünyadır. Bu özgün izlenimleri nereden edindiğimizi bilmiyoruz. *Gerçek* dünyanın nasıl bir şey olduğunu bilmiyoruz -"*kendinde şeyler*" zorunlu olarak bilinemezler. Bilgimiz "görüngüler" dünyası ile sınırlıdır.

Böylece Kant'la, başka bir yoldan, yine temelde daha öncekilerle aynı sonuca vardığımız açıkça görülüyor. Bilimsel bilgi, "kendi alanı içerisinde" geçerlidir, "görüngüler" açısından geçerlidir. Ancak "kendinde şeyler", bilimsel bilginin tüm ihtimallerinin ötesine geçer. Tanrı var mıdır? Ruh ebedi midir? İrade özgür müdür? Bunları bilemeyiz. Böylesi sorular, bilimsel bilginin sınırlarını aşar. Bu sorular bilgi değil, *iman* meselesidir. Bilgi sadece görüngülerle ilgiliyken, bu sorular "kendinde şeyler"e ilişkindir.

Bu nedenle hem Engels hem de Lenin, haklı olarak, Kantçılığı, bilinemezciliğin bir türü kabul eder. Örneğin, "Hume'un nedensellik teorisi ile Kant'ın nedensellik teorisi arasındaki fark", der Lenin, "bilinemezciler arasında ikincil derecede bir görüş ayrılığıdır; bilinemezciler temelde birleşirler: doğanın *nesnel* yasasının yadsınması." [3]

Aynı zamanda, Kant'ın felsefesinin kendine ait bazı özgün yanları da vardı. Bir kere Kant,

3 Lenin, Materyalizm ve Ampiryokritisizm, Bölüm 3, Kısım 3

her ne kadar insan etkinliğinin yaratıcı rolünü, İngiliz ampirizminin hiç yapmadığı ölçüde vurgulasa da, bunu, insanın gerçek bir toplumsal etkinliği olarak değil, tümüyle aklın teorik bir etkinliği olarak görmekteydi. Locke, Berkeley ve Hume aklın, duyumları edilgen bir biçimde "aldığını" ve sonra da bunları sadece analiz edip karşılaştırdığını düşünüyordu. Berkeley açısından dış dünya, sadece aklın edindiği izlenimlerin bir toplamıydı ve Hume açısında da aklın kendisi, bir duyumlar "yığını"ndan başka bir şey değildi. Nitekim bu nedenle, aklın onlar açısından söz etmeye değer hiçbir yaratıcı bir gücü yoktu. Diğer taraftan, Kant'a göre akıl, kendi kaynaklarından dünyanın bir görüntüsünü yaratmaktaydı. Nedensellik gibi dünyanın zorunlu özellikleri, akıl tarafından ona yüklenmiş ve deyim yerindeyse, akıl tarafından onun için yasalaştırılmıştı. İşte bu nedenle bizim bildiğimiz dünya, "görüngüsel" bir dünyadır, yaratılmıştır, yönetilmektedir.

Kant bu nedenle, tüm bilgiyi ama tüm olası bilgiyi, "görüngüsel" dünyayla sınırladı -şüphesiz bu "görüngüsel" kendiliği de içermekteydi, çünkü biz kendimizi bildiğimiz için, herhangi bir şey kadar görüngüseldik. Dünyada bizim bildiğimiz şekilde hiçbir şey "kendinde" varolamaz, aksine her şey akla bağlıdır ve aklın bir ürünüdür. Ancak aynı zamanda, Kant her ne kadar bilinemez olsalar da "kendinde şeylerin" varolduğunu ve "görüngülerin" de "kendinde şeylerin" bizdeki görünümleri olduğunu ileri sürdü. "Görüngüsel" kendilikten ayrı olarak, *gerçek* kendilik, sadece böylesi bir kendinde şey'dir. Bu, Kant felsefesinin bir başka ayırıcı özelliğiydi.

Buna bağlı olarak Kant şu sonuca vardı: "insan iki dünyanın sakinidir." O, "görüngüsel" dünyanın "sakini"dir, ama ayrıca "gerçek" dünyanın da bir "sakini"dir - birincisi bir yanılsamadır ve bunu yaratan ikincinin varlığıdır.

Kant'ı değerlendirirken, Lenin şunu söylüyordu: "Kant'ın felsefesinin başlıca özelliği, materyalizmle idealizmi bağdaştırması, bunlar arasında bir uzlaşma sağlaması, birbirine karşıt ve tamamen farklı bu iki felsefi akımı tek bir sistem içerisinde birleştirmesidir. Kant, bizim dışımızda, bizim algılarımıza uygun düşen bir şeyi -kendinde şeyi- kabul ederken, bir materyalist gibidir. Ancak, bu kendinde şeyin bilinemez (...) olduğunu açıklarken ise bir idealist gibi. Bizim bilgilerimizin tek kaynağının deneyde olduğunu kabul eden Kant, (...) materyalizme yönelmiş gibi görünür. Uzay, zaman ve nedenselliğin önselliğini kabul eden Kant ise idealizme dönüyor gibidir."[4]

Kant, kendi felsefesine "eleş-

4 Lenin, age., Bölüm 4, Kısım 1

tirel felsefe" adını vermişti. Ona göre "eleştirel"di, çünkü temel yöntemi bilgimizin kaynaklarını ve kurucu ilkelerini incelemekti; böylece bunun sadece "görüngüler"in, şeylerin bize görünümlerinin bilgisi olduğunu ve "kendinde şeylerin" bilgisi olmadığını gösteriyordu. Bu aynı zamanda, bildiğimiz haliyle dünyanın bir "eleştirisi" anlamına geliyordu ve bu dünyanın, bizim bir şekilde kendimiz için yarattığımız süreksiz ve yetersiz bir görünüm olduğunu gösteriyordu. Kant'ın "eleştirisi" bir yandan dünyayı böyle eleştirir ve onun yaratılmasındaki etkin rolümüzü vurgularken, bir yandan da dünyayı değiştirmek için yapılabilir ve yapılması gereken pratik hiçbir şeye dair hiçbir ipucu vermeyen, tamamıyla sessiz [quietist] ve teorik bir eleştiriydi. Aslında, gerçek dünyanın, "kendinde şeylerin" dünyasının temeline, onu nasıl etkileyip nasıl değiştireceğimize dair Kant'ın "eleştirisi", kesinlikle hiçbir şey bilemeyeceğimizi ve yapamayacağımızı söylüyordu.

Böylesi "eleştirel" bir tavır, tutarsız, kararsız ve aslında Kant'ın felsefi bir temsilcisi olduğu Alman burjuvazisinin o dönemki konumunun karakteristik bir ifadesiydi. İngilizler gibi iktidarda değillerdi ve İngiliz düşünüş tarzı onlara kibirli ve yüzeysel geliyordu. Ayrıca ne ayaklanmak ne de Fransız devrimcileriyle birlikte dünyayı değiştirmek için yeterince güçlü ve güven sahibiydiler. Bu yüzden de hem tuhaf hem de içi boş bir "eleştiri"ydi onlarınki.

Kant'ın düşünceleri, dünyanın durumundan hoşnut olmayan, ama bunun için daha iyi ve asil bir yaşama dair belirsiz arzulara ve de doğaüstü gerçekler ve maddi dünyanın "yanıltıcılığı" hakkında muğlak düşüncelere kapılmanın ötesinde bir şey yapmamış ya da yapamamış insanlar için tam bir sığınaktı.

Bu kapasitesi ile Kant'ın düşüncesi, çeşitli ülkelerdeki burjuvazinin bir kesim aydın temsilcisi tarafından çekici bulundu. Örneğin, İngiltere'de, bir zamanlar özgürlük savunuculuğu yapmış ama Fransız Devrimi'nden gerçekten korkmuş Coleridge ve de Lakeland şairleri, her ne kadar entellektüel açıdan Kant'ın asıl argümanlarını anlamakta yetersiz kalsalar da, onu gayet derin buluyorlardı.

Ancak aynı zamanda, Kant'ın kendisi de eleştiriliyordu.

Kant'a getirilen ilk eleştiri, görüngüyü kendinde şey'den ayırmasının yanlış olduğuydu. Bizler onun kendi görüngüsel dünyasına kapatılmış değiliz, aksine biz gerçek dünyanın nesnel bilgisine sahibiz.

Bu eleştiri, önce Hegel ve sonra da Marx tarafından yapıldı.

Ama Hegel, dünyayı hâlâ tinin

bir ürünü olarak kabul ediyordu. Onun için dünyanın doğası Kant'ın söylediği gibi tikel bireysel aklın kullandığı kategorilerle değil de evrensel aklın evrensel kategorileriyle belirlenmişti.

Ancak Marx, dünyanın kendi kendine varolduğuna işaret etti. Marx'a göre; düşünceler gerçek şeylerin yansımalarıdır yani tersi değil; "evrensel akıl" anlamsızdır; gelişimin belirli bir aşamasında maddenin düzeninden ortaya çıkan tikel akıllar vardır. "Hegel için" diyordu Marx, "insan beyninin yaşam-süreci, yani düşünme süreci -Hegel bunu "idea" adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür- gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya yalnızca "idea"nın dışsal ve görüngüsel biçimidir. Benim için tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımasından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir."[5]

Şurası çok açık ki Hegel ve Marx, Kant'ı aynı tarzda eleştirmiştir, yani ikisi de bilginin nesnelliğini yadsımasını eleştirmişlerdir. Fakat Marx bu düşünce çizgisini *tutarlı* bir biçimde *materyalist* bir düşünce hattı olarak geliştirdi. Marx'a göre, gerçek dünyanın, gerçek maddi dünyanın bilgisine sahibiz, tam da bu gerçek dünyada etkin birer birey olduğumuzdan, akıldan bağımsız olarak varolan kendinde şeylerin sürekli artan bilgisine sahibiz; ve şeylere dair bilgimizi, pratik yaşamda dünyayı değiştirirken edinir ve sınarız. Böylece Marx şu sonuca varıyordu: "Nesnel gerçekliğin insan düşüncesine atfedilip edilmeyeceği sorunu, bir teori sorunu değil, ama pratik bir sorundur... Filozoflar yalnızca dünyayı değişik biçimlerde yorumlamakla yetindiler, ama aslolan onu değiştirmektir."[6]

Materyalizm, Marksizm ile birlikte tümüyle tutarlı hale geldi; teorik güç ve etki açısından büyüdü; dahası, toplumsal durumun bilimsel bir eleştirisini yaptı, devrimci işçi sınıfı hareketinin ve onun aydınlarla olan ittifakının kılavuzu ve esin kaynağı oldu ve toplumu değiştirmek için izlenmesi gereken yolu açıkça gösterdi: Kapitalizmi ve hakimiyetini ortadan kaldırmak; sömürüye, baskıya veya yoksulluğa son vermek; sosyalizm ve komünizmi inşa etmek. Sonuç olarak, burjuva kampın tüm filozofları -ister koyu bir muhafazakâr ya da liberal, isterse de ılımlı bir sosyalist olsun, toplumun kurulu düzenini kabul eden ve savunanların hepsi- öncekinden çok daha kuvvetli bir biçimde kendilerini materyalizmden ayrı tutmak ve materyalizmi "çürütmek" için karşı teoriler yaymak zorunda kaldılar. 19. yüzyılın sonlarına doğru, materyalizme etkin ve etkili bir karşı çıkış görüldü; Kant'a geri dönüş hareketi.

Kant'a geri dönüş hareketi de,

5 Marx, Kapital, İkinci Baskıya Önsöz

6 Marx, Feuerbach Üzerine Tezler, II. ve XI. tezler

Kant'ı eleştirmeye koyuldu, ama bu eleştiri, Hegel tarafından başlatılıp Marx tarafından devam ettirilen eleştirinin tam karşıtıydı ve bu temel üzerinde şekillendi. Bu seferki eleştiri, Kant'ın bilginin nihai kaynağı olarak kendinde şeylerin adını bile anmaması gerektiğini, bilgimizin tümüyle deneyimimizin hissedilebilir unsurlarıyla sınırlı olduğunu söylüyordu; Kant'ın, bildiğimiz haliyle maddi dünyanın zorunlu bir özelliği olarak kabul ettiği nedensellik teorisi, doğanın nesnel yasasının gerçekliğini fazlasıyla kabul etmişti; oysa nedensellik gibi böylesi "kategoriler", yalnızca duyumlarımızın düzen ve bileşimlerini uygun bir tarzda açıklamak için gerekliydi.

Nitekim, Kant önce bilgiye yeterince nesnellik tanımamakla eleştirilirken, şimdi de ona fazladan nesnellik tanımakla eleştiriliyordu. Lenin bunu, "Kant'ın soldan ve sağdan eleştirilerini" karşılaştırarak açıkladı - "yeteri kadar materyalist olmamak" ve "fazla materyalist olmak"[7] eleştirisi.

Ve böylece, ilk yapılan eleştiriler yeni bir şeylere doğru *ilerlerken,* yani Hegel ve Marx'a doğru, ikincisi sadece *geriye* gitti - Berkeley ve Hume'un eski öznel idealizminin yeni bir baskısı oldu.

3. ÖZNEL İDEALİZME DÖNÜŞ - ERNST MACH

Kant'tan daha geriye giderek öznel idealizme varan "neo-Kantçı" hareket, belki de en okunmaya değer temsilcisi olan "bilimsel" filozofu ya da "felsefi" bilimciyi, Ernst Mach'ı ortaya çıkardı.

Mach, ana felsefi kitabını "*Duyumların Tahlili*" olarak adlandırdı. Bu kitapta Mach, bilinen dünyanın "unsurları"nın duyumlar olduğunu ileri sürüyordu. Bütün bilgimizin bu tür "unsurların" düzenlenmesi ve ayarlanması, yani duyumların düzenlenmesi ve ayarlanmasıyla ilintili olduğunu söylüyordu.

Bu nedenle bilimsel teoriler ve yasalar "unsurlar"ın, yani duyumların belli bir düzende oluştuğunu ifade eden açıklamalar olarak anlaşılmalıdır.

O halde: "Varlıklar duyumları üretmez, ama unsurlar kompleksi (duyumlar kompleksi) varlıkları oluşturur.

"Eğer bir fizikçi varlıkları gerçek, daimi varlıklar olarak görürken, "unsurlar"ı da sadece onların yok olan, geçici dışavurumları olarak değerlendiriyorsa, o zaman bu fizikçi böyle bir varsayımla bütün varlıkların, unsurlar kompleksinin (duyumlar kompleksinin) düşünsel sembollerinden başka bir şey olmadığını unutuyor demektir...

"Bu nedenle, bizim açımızdan dünya, kendisi de gizemli bir varlık olan 'Ben' ile karşılıklı etkileşimleriyle yalnızca kendileri erişilebilir olan duyumları yaratan gi-

7 Lenin, Materyalizm ve Ampiryokritisizm, Bölüm 4, Kısım 1

zemli varlıklardan meydana gelmemektedir. Bizim için renkler, sesler, uzamlar, zamanlar geçici nihai unsurlardır ve bunların verili bağıntılarını araştırmak da bizim görevimizdir. Gerçekliğin keşfedilmesi de işte tam olarak bundan ibarettir."[8]

Yine: "Bu düşünce ile bağıntılı olarak 'Ben', tüm dünyayı kucaklayacak şekilde genişletilebilir... "Ben" ile dünya, duyum _ile şey arasındaki antitez ortadan kaybolur ve ele alacağımız tek şey unsurların bağıntısıdır."[9]

Ancak Mach, bu teorinin "öznel idealizm" olmadığını iddia eder. Oysa tam da böyledir.

"Unsurlar"ın düşünsel olmadığını, ama maddi de olmadığını ileri sürer. O halde nedirler? "Nötr"dürler. "Unsurlar"ın "düzen"lerinden birini ele aldığımızda, bu psikoloji bilimidir ve bunları "düşünsel" olarak adlandırırız. Başka bir tür "düzen"i ele aldığımızda, bu fizik bilimidir ve bunları "fiziki" ya da "maddi" olarak adlandırırız. Ama aslında bunlar yalnızca "unsurlar"dır ve "nötr"dürler; ve bütün bilgimiz ve tüm bilimler aynı nesnelere sahiptir: yani deneyimlerimiz sonucu tanıştığımız ve bir düzende zihni, bir başkasında bedeni oluşturan "unsurlar".

Bu teorinin, Hume'un öznel idealizminden pek de farklı olmadığını görmek zor değildir. Temel farklılık terminolojidedir.

Ancak başka bir fark daha vardır.

Hume, felsefesinin solipsizm anlamına geldiğini açıktan kabul etmiştir. Mach ise duyumlarını "unsurlar" olarak adlandırarak ve onları "nötr" olarak tanımlayarak bu sonuçtan kaçınmaya çalışmıştır.

Mach, dışsal maddi nesnelerin varlığını inkâr etmediğini belirtir. Örneğin bir masanın yeterince gerçek olduğunu söyler. Belli bir bağlamda ele alındığında kendi masa duyumumuz olan, ama başka bir bağlamda da masanın kendisi olan şey, bir dizi gerçek "unsur"dur.

Yine, örneğin diğer fikirler ve aynı şekilde diğer zamanlar ve uzamlar, geçmiş ve canlı varlıklar ortaya çıkmadan önce bile maddenin durumu hakkında bildiğimiz ve söylediğimiz her şeyin, kelimenin tam anlamıyla doğru olduğunu, çünkü bilimin öğrettiği gibi, "nötr unsurlar"ın uygun bir biçimde düzenlenmesinin bu tür bütün bilimlere cevap verdiği sonucunu çıkarmaya çalışmıştır.

Ama bütün bunlar acı bir karmaşaydı.

Ortalıkta dolaşan bütün bu "unsurlar"ın varlığının kanıtı neydi?

Mach, "gerçek daimi varlıklar" olarak düşünülen sıradan bedenlerin "varlıklar " olduğunu ileri sürdü. Fakat eğer bir "gizem" varsa, o halde "nötr unsurlar" nedir? Tabii ki bunlar metafizik hayalin ürünüdür. Gerçekten de "gizemli varlıklar"dır.

8 Mach, Analysis of Sensations, I, 13.
9 Mach, age.

Ayrıca duyumlara işaret etmek için "unsurlar"ın başına "nötr" kelimesinin eklenmesi, "benim" duyumlarımı ne daha az "kendi" duyumlarım ne de yalnız "benim" duyumlarım kılar. Kimseye "ait" olmayan duyumları da betimleyemez. Ancak Mach "nötr unsurlar"ın düzeninin, tüm bilimsel açıklamalara uyduğunu kurgularken, tasarladığı tam olarak bu absürdlüktü.

Ama aslında şunu da belirtmek gerekir ki, o böyle bir şeyi hayal etmeyi bile beceremedi, çünkü kimse hayal edilemez bir şeyi hayal edemez, ya da tasarlanamaz bir şeyi tasarlayamaz, kavrayamaz. Yani yeni uydurulmuş kelimeleri bir araya getiriyordu; ama ortaya çıkan ifadelerin hiçbir anlamı olmuyordu.

Bu nedenle kabul edilmelidir ki, Mach ve takipçileri, İngiliz bilinemezcilerinden başka bir şey olmayan Berkeley ve Hume'dan bir adım ileri gittiler. Ama öte yandan da, Berkeley ve Hume'un felsefesinin klasik berraklığını, birçok yeni karmaşa ile bulandırmayı da başardılar.

Mach'a ve İngiliz bilinemezcilere ek olarak; neo-Kantçı, Machçı, pozitivist ve bilinemezci türden düzinelerce başka filozof da vardı; aralarındaki farklılıklar kendilerine çok önemliymiş gibi gelse de, düşünce tarihi açısından önemleri ikinci dereceydi.

Bu konudaki düşüncesini açıklarken Lenin şöyle der: "Belirtmek gerekir ki Kant ile Hume'un, ya da Hume ile Berkeley'in, deyim yerindeyse, değişen oranlarda, karışımın bazen şu, bazen bu öğesine ağırlık verilerek, eklektik bir bileşimini ortaya çıkarmak olanaklıdır."[10]

Bu sistemlerin hepsinin en önemli ortak özelliği, bilimsel bilginin nesnelliğinin yadsınması ve tüm bilginin duyumlardan kaynaklandığını ve duyumların sınırlarını aşarak genişlemeyeceğini ileri süren öznel idealist teoridir.

3. BİLİMSEL BİLGİ KAMPINDAKİ TAVİZLER

Bütün bu yorumlardan sonra, 19. yüzyıl bilinemezciliği ve Machçılığın oynadığı rolün, Berkeley ve Hume felsefesinin 18. yüzyılda oynadığı rolle aynı olduğu açıktır; yani geleceğin bilimsel kafalarının, dini bir kenara atmaksızın, "bilimi kabul etmiş" görünerek "tehlikeli düşünceler"den sakınmalarını sağlayacak bir felsefe ortaya koymak.

Ama bunun da ötesinde Machçılık, bilimsel araştırma ve bilimsel düşünceyi sınırlı ve göreceli olarak "güvenli" kanallara akıtmak için çabalamış ve gözleme dayalı verilere ilişkin sınırlı genellemelere hapsetmiş; doğadaki köklü ilişkiler ve hareket yasaları hakkında cesur hipotezler ortaya koymak ve onları sınamak konusunda caydırıcı olmuş; bili-

10 Lenin, Materyalizm ve Ampiryokritisizm, Bölüm 4, Kısım 2

min farklı dallarını ayrı disiplinler olarak ele almış ve bilimlerin birliğine engel olmuştur; hepsinden önemlisi de, toplumun temelinin ve onun hareket yasalarının ve aynı şekilde insan bilincinin maddi temeli ve gelişme yasalarının bilimsel olarak araştırılmasını yasaklamıştır.

19. yüzyıl bilimi 18. yüzyıl bilimine oranla çok daha gelişkin, içerik bakımından daha zengin olduğu ve çok daha geniş bir alanı kapsadığı için, bu felsefi çalışmanın daha da zorlaşmasına yol açtı ve buna bağlı olarak felsefe de devreye girdi ve karmakarışık bir hale geldi.

Engels şöyle diyordu:

"Doğal süreçlerin ardarda zincirlenişine ilişkin bilgimizi dev adımlarla ileri götürmüş olan, özellikle üç büyük buluştur: Birincisi, her bitkisel ve hayvansal organizmanın, kendisinden başlayarak, çoğalma ve farklılaşma yoluyla geliştikleri birim olarak hücrenin bulunuşu (...) İkincisi, enerjinin dönüşümünün bulunuşu: Bu buluş, en başta inorganik doğada etkin olan bütün sözde güçlerin, (...) evrensel bir hareketin değişik biçimleri olduklarını göstermiştir (...) Ensonu, (...) halen çevremizi kuşatan bütün doğa ürünleri, insanlar da içinde olmak üzere, hepsi başlangıçta az sayıda tekhücreli tohum özünden başlayan uzun bir gelişme sürecinin ürünüdürler ve bu tekhücrelilerin kendileri ise kimyasal yolla oluşmuş bir protoplazmadan ya da albüminimsi bir cisimden oluşmuştur.

"Bu üç büyük buluşun ve doğa bilimlerindeki çok büyük ilerlemelerin sayesinde, bugün, yalnızca ayrı ayrı ele alınan değişik alanlardaki doğa görüngüleri arasındaki ardarda zincirleme sıralanışı değil, ama başka başka alanlar arasındaki bağlantıyı da gösterebilecek ve böylece, ampirik doğa biliminin bize sağladığı olgular yardımıyla, doğanın zincirlenişinin bir bütün halinde tablosunu hemen hemen sistematik bir biçimde sunabilecek durumdayız."[11]

Bir başka deyişle, 19. yüzyıl bilimi öyle bir noktaya varmıştı ki en azından genel olarak, insanlığın fiziksel ve zihinsel yaşamı ve deneyimi de dahil olmak üzere, dünyaya, bilimsel materyalist bir açıklama getirmeye başlamıştı. Bu açıklama, insanlık tarihinin, toplumsal ve düşünsel hareketinin de doğal bir bilimsel açıklaması olduğunu kanıtlayan Marx tarafından daha da geliştirildi. Bilimsel bilginin, her zaman olması gerektiği gibi, birçok bakımdan eksik ve geçici olarak kaldığı doğrudur. Fakat bilimin ilerlemesi; bilimsel tavra karşı hassas olmayan ve genel birleşik bilimsel bir evren tasarımı içerisinde yer alamayacak olan hiçbir doğa ya da insan deneyimi alanı olamayacağını gösterdi.

Doğanın ve toplumun tüm

11 Engels, Ludwig Feuerbach, Bölüm 4

alanlarına yayılan bilimsel bilgideki bu muazzam ilerleme karşısında "bilim filozofları", bilginin duyumların sınırları dışına çıkamayacağı; bilimin yapacağı tek şeyin duyumlarımızın düzenini tanımlamak ve öngörmek için gelişkin bir sistem geliştirmek olduğunu kanıtlama görevi biçtiler kendilerine. Aynı zamanda da bilimin tüm buluşlarını "kabul eden" kişilerin görüşlerini de muhafaza etmeye çalıştılar.

Kafalarının karışmasına şaşmamak gerek.

Bu nedenle de onların felsefesi, görevi bilimin tüm buluşlarına büyük bir "AMA" eklemek olan bir felsefe olarak ortaya çıktı. Bilim ilkel organizmalardan daha gelişkin organizmalara, yaşamın evrimi ile ilgili gerçeği keşfetti: *Ama* bu keşif sadece duyumlarımızın düzeni ile ilintilidir. Bilim, enerjinin muhafazası ve dönüşümü yasalarını formüle etti: *Ama* bu sadece duyumlarımızın düzeni ile ilintilidir, vb.

Buradaki "ama"nın anlamı, bilimin nesnel maddi dünya ve bizim onun içindeki yerimiz hakkında doğru ya da hemen hemen doğru bir tablo çizdiğini inkâr etmektir. Bu "ama", nesnel evren tasarımı olan bilimi tahrip eder.

Kendi evren tasarımına güven duyulmasını amaçlayan bu felsefe, böyle yaparak, aslında dünyaya ilişkin bilim dışı düşüncenin temsilcilerine kapı aralar ve bunun ardından amacı, bilimsel evren tasarımını parçalamak, ona kara çalmaktır.

Galilei'nin, Kutsal Engizisyon'un eline düşmesinden bu yana modern bilimin tarihi, bilim dışı fikirlere karşı mücadelenin tarihi olmuştur. Bir alandan diğerine dogmaların, gizemlerin ve batıl inançların altüst oluşunun; aydınlanmanın zafere ulaşmasının; ve her şeyi olduğu gibi kabul etme ve bilinmeyene tapınma yerine insanın doğa üzerinde ve kendi kaderi üzerinde özgür denetiminin tarihidir bu.

Machçılık ve benzer teoriler bu nedenle, haklı olarak, bu aydınlanma mücadelesinde bilimi silahsızlandıran teoriler olarak suçlanır. Onların "ama"sı, bilimsel bilgi ve kültürün düşmanlarına verilen tavizin işaretidir. Düşmanın yolunu açar, bilim dışı fikirlerinin yayılmasına izin verir ve bir bütün olarak dünyanın bilimsel olarak açıklanması amacından feragat eder.

Hangi alanda olursa olsun taviz, düşmanın yararına kendi kampını çökertmeye yol açar ki, bu bilim felsefesi için de geçerlidir. Taviz, birçok belirsizlik ve karışıklığın bilimsel düşünceyi çökertmesine ve bilimsel düşünceye anlamsız terimlerin sokulmasına yol açar. Yaşadığımız nesnel dünya, onun hareket yasaları ve bizim onun içindeki yerimize ilişkin bir tasarıma değil de, Sir James Jeans'in daha sonra "gizem-

li evren" olarak adlandıracağı tasarıma yol açar. Her şey şüpheli ve belirsiz hale gelir; tuhaf, karanlık varlıklar -"unsurlar" vb.- maddi ve kontrol edilebilir gerçeklerin ve süreçlerin yerini alır.

Bu teorik kafa karışıklığı, sadece teorik açıdan değil birçok açıdan önemlidir.

Düşüncelerimiz maddi yaşam tarzımızdan ortaya çıkar, ama bir yandan da ona hükmeder. Eğer insanlığın baskı ve yoksulluktan kurtarılması gerekiyorsa, başta politika olmak üzere insan etkinliğinin tüm alanlarındaki ilerleme mücadelemize, berrak bir bilimsel teori rehberlik etmelidir. Bilim dışı ve bilim karşıtı nosyonlar, gelişmeye engel teşkil eder. Bu nosyonların pek çoğu, çıkarları nedeniyle gelişime karşı olanlar tarafından kullanılan birer araçtır.

Bu nedenle, bilime "ama"lar eklemekle meşgul bu filozof ve bilimcilerin teorik faaliyeti, toplumsal mücadeleden bağımsız değildir. Filozofların niyetinin bu olup olmamasından bağımsız olarak, bu teorik faaliyet, gelişmeye düşman olanlara yardım eder.

Nesnel dünyaya gönderme yapmayı reddetme yoluyla bilime sınırlar koyan bir felsefe, insanlar arasında batıl inançların ve cehaletin artmasına yol açar. İnsanlar dünyayı bilimsel olarak kavrayamadığı sürece, inancın, geleneğin ve otoritenin kurbanı olmaya devam ederler. Sıradan insan ile akademik filozof ve bilim adamı arasındaki uçurum, toplumsal ve entellektüel olarak o kadar büyüktür ki, bu tür bir felsefe, halkın aydınlatılmasında bir engeldir ve bu nedenle de gericiliğin işine yarar.

Hepsinden önemlisi, bilimin ilerici bir tutumla, nesnel dünya, doğa ve topluma ilişkin gerçekleri nasıl keşfettiğini anlarsak, o zaman, bilimle silahlanmış olarak, dünyayı ve insan yaşamını nasıl değiştirip dönüştürebileceğimizi de anlayabiliriz. Ama bilimsel bilginin nesnelliğini inkâr eden teoriler, böylesi bir değişim ve dönüşüme karşı olanların elinde birer araç haline gelir.

MAURICE CORNFORTH

ÖZNEL İDEALİZMİN ELEŞTİRİSİ

Bilgi, ayrı ayrı zihinlerin özgün yorumlarına dayandırılarak elde edilemez; bireylerin öznel algı tasarımlarıyla oluşturulamaz. Bilgi, tek bir bireyin değil, çok sayıda bireyin, hatta nesillerin, nesnelere dair yürüttükleri pratik faaliyetlerden doğar ve genel kabul görmüş nesnel yargılara dayanır. Dolayısıyla bilgi; genel, açık ve nesneldir ve aynı zamanda toplumsal bir ürün ve toplumun ortak malıdır. Bilgi, toplumu oluşturan unsurların karşılıklı iletişim, etkileşim ve paylaşımından doğar. Bireysel değil, toplumsaldır, özel değil genel bir karakter taşır.

1. BİLGİYİ NASIL EDİNİRİZ?

Bu bölümde, öznel idealist felsefenin çağdaş biçimlerini ele almadan önce, bu felsefenin yaptığı temel kuramsal hataları irdelemek istiyorum.

Bir felsefe olarak öznel idealizmin hataları nelerdir?

Kısaca şöyle denilebilir:

A) Yanlış olduğu açıkça belli olan önermelere dayanmaktadır.

B) Ulaştığı sonuçlar kabul edilmiş gerçeklerle çelişmektedir.

(A)

Sanırım, öznel idealist felsefenin ve tabii onun bütün versiyonlarının temelinde bilginin doğasına ilişkin belirli özelliklerin önemli bir yer tuttuğu, daha önceki anlattıklarımızdan anlaşılmıştır. Yani, bilginin algılama yoluyla elde edildiği düşünülür, şöyle ki:

1) Algılama, bilgiye ulaşmada ilk adımdır ve algılamanın nesneleri, aslında sahip olduğumuz tüm bilginin türetildiği özgün verileri oluşturan özgün algılayışımız ya da izlenimlerimizdir.

2) Bilgiye ait tüm veriler algılara dayandığı için bilgi, algılarımızın analiz edilmesi, karşılaştırılması, birleştirilmesi ve sıralanması gibi zihinsel aktivitelerle oluşturulur. Bilgi, algıladıklarımız üzerinde gerçekleştirilen bu aktiviteler yoluyla elde edilmiş olur. Halbuki önermeler, bu şekilde türetilmediği için bilgiyi oluşturmaz ve bilginin ötesini konu alır. Bu yüzden önermeler, temelsiz spekülasyonlardır, aslında bunlar tamamen anlamsızdır.

Doğal olarak, yukarıda bilginin türetilmesi ve oluşturulmasına yönelik ileri sürülen görüşler, daha farklı bir felsefi terminoloji içinde de ifade edilebilir. Fakat bence, yukarıda belirtilenler öznel idealizmin bilgiyle ilgili temel yaklaşımını ve meselenin ana fikrini oluşturmaktadır.

Bilginin doğasına ilişkin bu

* Bu yazı, Maurice Cornforth'un, "Pozitivizm ve Pragmatizme Karşı Felsefe Savunusunda; İdealizme Karşı Bilim" (Londra, 1955) adlı eserinin VI. bölümünü oluşturmaktadır.

Çevirenler: Fırat Karadaş - Mustafa Zeki Çıraklı

yaklaşım ortaya konulduktan sonra, öznel idealizmin ileri sürdüğü şu görüşlere geçilebilir.

Aslında algıyı ve algılamayla elde edilen verileri bilginin tek kaynağı olarak görmek, algılardan başka hiçbir şeyi var saymamak anlamına gelmektedir. Çünkü sadece algılar var sayıldığı için, algıların dışında var olan şeyler hakkında bir fikir yürütülemez. Algıların dışındaki şeyler üzerinde ne bir sentez ne de bir sıralama yapılabilir. Böylece algılanan şeylerin dışındakileri bilmemiz de olanaksızdır.

Ancak, bu yargı tamamen yanlıştır.

Berkeley'in dilinden ifade edilirse, "Bazı hakikatler zihne öyle yakındır ki görmek için göz kapaklarınızı açmak yeterlidir" ve biz bilgiyi, yukarıda anlatıldığı şekliyle, algılardan elde etmeyiz. Bilgi sadece algıların yorumlanması ve karşılaştırılıp analiz edilmesinden değil, bir şeyler yaparak, nesneler üzerinde oynayarak, onları değiştirerek, bir şeyler üreterek, yani bilincimize yansımış algıların yorumlanmasıyla yetinmeyerek elde edilebilir.

Bunu anlamak isteyen birinin, kendi deneyimlerine bakması yeterlidir.

Aslında öznel idealist, aynı zamanda meseleye atomcu bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Çünkü bilgiye ulaşmada bireysel algıların analiz edilmesini savunmak, bireysel deneyimi atomcu bir yaklaşımla ele almak demektir. Tek tek her insanın bireysel deneyimini ayrı bir atom olarak düşündüğümüzde, herkesin elde ettiği bilgi de ayrı ve öznel olacaktır. Çünkü herkesin deneyimi ve algıları özgün deneyim ve algılardır. Dolayısıyla bu özgün deneyim ve algılara dayalı bilgiler, üzerinde düşünülüp çeşitli sonuçlar çıkarılabilecek nesnellikten yoksundur. İşte bu yüzden öznel idealizm, önünde sonunda solipsizme yol açar.

Ve tabii ki, bilginin temeline ilişkin böyle bir görüş, gerçeklerle tamamen çelişmektedir.

Bilgi, ayrı ayrı zihinlerin özgün yorumlarına dayandırılarak elde edilemez; bireylerin öznel algı tasarımlarıyla oluşturulamaz. Bilgi, tek bir bireyin değil, çok sayıda bireyin, hatta nesillerin, nesnelere dair yürüttükleri pratik faaliyetlerden doğar ve genel kabul görmüş nesnel yargılara dayanır. Dolayısıyla bilgi; genel, açık ve nesneldir ve aynı zamanda toplumsal bir ürün ve toplumun ortak malıdır. Bilgi, toplumu oluşturan unsurların karşılıklı iletişim, etkileşim ve paylaşımından doğar. Bireysel değil, toplumsaldır, özel değil genel bir karakter taşır.

Öznel idealizmin, bilgiyi herbirimizin özgün algılarının bireysel olarak yorumlanmasıyla elde edilen öznel bir olgu olarak göstermesi, tamamen yanlış bir önermedir.

2. SAHİP OLDUĞUMUZ BİLGİ, NESNEL MADDİ DÜNYAYLA İLİŞKİLİ MİDİR?

Öznel idealizmin bilginin temel doğasına ilişkin temel yanlışlarını açıkça belirttikten sonra, bunun neden olduğu felsefi çıkmazları ortadan kaldıracak yaklaşımlar geliştirmek ve tüm bilgilerimizin asıl dayanağı olan nesnel maddi dünyanın varlığıyla ilgili materyalist postulatlara değinebiliriz.

Öznel idealistlere göre nesnel maddi bir dünya ifadesi zaten yanlış, anlaşılmaz ve saçmadır. O halde bu ifade ne anlama geliyor, önce bunu açıklayalım.

'Dünya' kelimesini açıklamaya gerek görmüyorum, çünkü bu yeterince açık. Yani 'dünya' deyince herkesin anladığı 'dünya'yı kastediyorum. Böylece benim algılarım, bana nesnel bir dünya ile ilgili veriler sunuyorsa, bu veriler senin de aynı dünyadan algıladığın verilerdir ve de herkesin algıladığıyla aynıdır. O halde nesnel "maddi" bir dünyadan bahsederken, uzay-zaman içinde bireysel algılardan bağımsız bir şekilde var olan, zihinsel veya ruhsal herhangi bir algılama veya bilinç sürecinden bağımsız olarak varlığını sürdüren bir dünyadan söz ediyoruz.

Engels'in de dediği gibi, "Her varlığın temel biçimleri uzay ve zamandır"[1] ve "Hareket, maddenin varoluş biçimidir."[2] Böylece "nesnel maddi dünya", tek tek insanların bireysel algı ve düşüncelerinden bağımsız değil, aksine herkesin algıları ve düşünceleri, bu nesnel maddi dünyaya bağlıdır. Yani "nesnel maddi dünya", uzayda, zaman içinde sürekliliği devam eden hareket ve süreçlerin toplamıdır.

Nesnel maddi dünya, genellikle 'dışsal' olarak nitelenir. Bu, herhangi bir bireyin tekil bilinci açısından böyledir. Çünkü benim bilincim, dünyayı oluşturan olaylar toplamı içinde oluşur ama benim bilincime yansıyan ve bilincimin bağlı olduğu olaylar, bilincimin dışındadır.

Bu yüzden öznel idealizm ve bilinemezciliğin temel argümanlarından biri şudur; bilgimiz, duyumlarımızın ve deneyimlerimizin ötesine geçemez. Beş duyu organımız ve algılarımız, bize yorumlayacağımız verileri sağlar. Dolayısıyla 'dış' nesnel dünya fikri, deneyimlerimizden bağımsız, sadece duyumlarımızı tetikleyen ve duyumlarımızla temsil edilebilen anlaşılmaz, saçma ve tamamıyla "metafizik" bir düşüncedir.

İşte böyle bir "dışsal" dünyayla ilgili fazla bir şey bilme olanağımız yoktur. Bu "dışsal" dünya, bilginin sınırlarının ötesindedir, çünkü algısal-deneyimlerimizin dışındadır. Aslında sözcüklerimize, sadece, algısal-deneyimlerimizin unsurlarına ilişkinlerse anlamlar yükleyebiliriz. Dolayısıyla dış dün-

1 Engels, Anti-Dühring, Bölüm 5
2 Engels, Anti-Dühring, Bölüm 6

yadan bahsederken kullandığımız sözcüklere, aslında hiçbir anlam yükleyemeyiz.

Bu yüzden Berkeley şöyle der: "*Maddi varlık* sözcüğünün anlamını düşündüğümde, bunun ayrı bir anlamı olmadığına inanıyorum. Eğer dışsal varlıklar olsaydı, bunu bilebilmemiz mümkün olmazdı. Ve siz işinize geldiğinde, "madde"yi "hiçlik"le aynı anlamda kullanabilirsiniz."[3]

Kant, dış nesnel dünyayı "kendinde şeyler" olarak tanımlamakta; bilinemez ve anlaşılamaz olarak görmektedir.

Mach ise, dıştaki gerçek nesnel şeyleri, "mistik varlıklar" olarak kabul etmektedir.

Böylece, duyu organlarımızla karşılıklı etkileşerek algılarımızı ortaya çıkaran bir maddi süreçler sisteminin yani dışta nesnel bir maddi dünyanın varlığını kabul etmek anlamsızdır, deneyimden ve akıl temelinden yoksundur; mistik, anlaşılmaz ve saçmadır; kelimenin tam anlamıyla metafiziktir.

Bu tarz bir akıl yürütme, Engels tarafından ele alınmış ve yanıtlanmıştır. Engels'in yanıtı aslında öz itibariyle oldukça basittir. Engels'e göre, öncelikle bilginin doğasına ilişkin doğru bir yaklaşım geliştirmek ve öznel görüşlerin tamamen yanlış anladıkları bu konuya açıklık getirmek gerekmektedir. Böyle yapıldığında gerçekte dıştaki nesnel maddi nesnelerin bilinemez ve anlaşılamaz olmadığı görülebilir ve hatta onlara dair bilgilerimizin geçerliliği de çok rahat sınanabilir.

"Böyle bir akıl yürütmenin sadece tartışmayla üstesinden gelmek" der Engels, "oldukça zordur fakat tartışmalar hareketten doğarlar. Hareket ve edim her zaman ilktir ve tartışmadaki güçlüğü çözen de insanoğlunun işte bu aksiyonudur (dıştaki nesnelere ait bilgiye sahip olmaktaki güçlük). Çiğnemenin ispatının yemektedir. Nesnelere yöneldiğimizde ve onları kullandığımızda ya da onlarla etkileşime geçtiğimizde, onlar hakkındaki algılamalarımızı rahatlıkla sınayabiliriz. Çünkü algılarımız yanıldığında o nesneye yönelik eylemimiz de başarısızlığa uğrar ya da beklentilerimize uygun bir etkileşim zaten gerçekleşmez. Eğer algılamamız doğruysa nesnel beklentilerimize cevap verebilir ve böylece algılarımızı sınamış oluruz. Böylece, nesnel dış dünya, algılarımızı ve onlara yüklediğimiz anlamı test ettiğimiz bizim dışımızdaki pozitif ölçütlerdir diyebiliriz."[4]

Engels, Kant'ın bilinemez olarak nitelediği "kendinde şey" hakkındaki düşüncelerini de şöyle dile getirir: "Hegel buna uzun zaman önce şöyle cevap vermişti: Bir şeyin bütün özelliklerini bildiğinizde o şeyin kendisini bilmiş olursunuz; söylenen şeylerin varlığından başka geriye hiçbir şey

3 Berkeley, Principles of Human Knowledge, 17, 20, 80

4 Engels, Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm, Önsöz

kalmaz; ve duyularınız size bu gerçeği gösterdiğinde ve o şeyi algıladığınızda, geriye kalan son kısmı da elde etmiş olursunuz. Ayrıca, Kant'ın zamanında nesnelerle ilgili bilgilerimiz öyle dağınıktı ki, Kant'ın nesnelerle ilgili şüpheye düşmesi kaçınılmazdı. Dolayısıyla, haklarında bu kadar az bilgiye sahip olduğumuz nesnelerin bize gizemli gelmesi doğaldı. Fakat birbiri ardına gelen yeni buluşlar ve bilimsel çalışmalar sayesinde kaydedilen ilerleme sonucu nesnelere ilişkin bilgi artmış ve bunun sonucunda analiz olanağı doğmuştur. Böylece, artık 'bilinemez' diye bir şey kalmamıştır.[5]

"Bununla birlikte, tüm bu felsefi fantezilere asıl cevabı bilimsel deneyler ve endüstrinin pratik uygulamaları vermiştir. Eğer sahip olduğumuz bir kavramsallaştırmanın doğruluğunu, onu içselleştirerek, onu ait olduğu koşulların dışına taşıyarak ve onu kendi amaçlarımız doğrultusunda kullanarak gösterebiliyorsak, Kant'ın bilinemez şeylerinin sonu gelmiş demektir."[6]

Yine de tüm bu argümanların, dışsal maddi şeylerin varlığını kanıtlamadığı düşünülebilir. Çünkü bu da böyle bir dünyayı varsaymaktadır. Bu yüzden, nesnel maddi dünyanın varlığının kanıtı olarak bakıldığında, Engels'in argümanları bir kısır döngüymüş gibi görünür.

Tabii ki böyle bir iddia, bilgiye sadece kendi öznel deneyimlerimizle ve algılarımızla ulaşılabileceğini düşünenler tarafından ileri sürülmektedir. Fakat, onlar da aslında tartışmayı kısır bir döngü içinde yürütmektedir. Çünkü onlar da bir varsayımdan yola çıkmaktadır. Örneğin, bilginin kaynağını; algılar, sezgiler ve algılanan verilerle sınırlarlar. Dolayısıyla böyle bir varsayımdan yola çıkınca, dışsal nesnel maddi bir dünyanın varolup olmadığını ya da bu dünya hakkında bir bilgimiz bulunup bulunamadığını ortaya koyamazlar.

Ancak bu karşı çıkış, Engels'in argümanlarının amaç ve gücünü yansıtmakta yetersizdir. Engels dışsal dünyanın varlığına ilişkin bir ispat geliştirmeye kalkmamıştır aslında. Ne böyle bir ispat mümkündür, ne de buna ihtiyaç vardır. 11. yy.'da Norman istilasından sonra Başpiskopos olan Canterburyli Aziz Anselm, tanrının varlığını gösteren ve "ontolojik ispat" olarak adlandırılan bir argüman ortaya atmıştır. Buna göre, "tanrının varlığı zorunludur". Ve tam altı yüzyıl sonra aynı argüman ısıtılarak, kartezyen filozoflarınca kullanılmıştır. Ne var ki Engels, maddenin ya da nesnel maddi bir dünyanın varlığına ilişkin "ontolojik bir ispat" ortaya koymaya çalışmamıştır. Onun yapmaya çalıştığı (ve de başarılı olduğu) şey, dışsal maddi nesnelerle aramızdaki etkileşim ve bi-

5 Engels, Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm, Önsöz
6 Engels, Ludwig Feuerbach, Bölüm 2

zim onların üzerinde, onların da bizim üzerimizdeki etkileri sayesinde, dışsal maddi nesnelere ilişkin ispatı mümkün *bilgilere nasıl* ulaşabileceğimizi göstermek olmuştur. Bu her şeyden önce, öznel idealist ve solipsist argümanların çürütülmesi demektir. Onlar, nesnel dünyaya ilişkin bir bilgimizin olamayacağını iddia ederken, Engels bu bilgiye nasıl ulaşabileceğimizi göstererek, onları reddetmiştir.

Böylece, nesnel maddi dünyanın varlığı konusu, şüpheye yer vermeyecek şekilde ortaya konulmuş oluyor. Madem ki bilgimiz nesnel maddi dünyayla ilgilidir, o halde böyle bir dünya mevcuttur. Bunu varsayabiliriz, varsaymak zorundayız da. Çünkü, bilgimizin doğasını ve temellerini analiz ettiğimizde, nesnel maddi dünyayla kesinlikle ilgili olduğunu görürüz. Eğer bilgiyi nesnel maddi dünyanın dışında başka bir şeyle ilintilendirirsek, yanılırız.

Peki Engels'in öznel idealizmi çürüten bu iddialı karşı çıkışı, tam olarak neyi içermektedir?

Kısaca şunu: İnsan yaşamda dış dünyayla ilişki kurar. Dışsal nesnelere ait bilgiler, diğer tüm insan faaliyetlerinden soyutlanarak elde edilen bilgiler olarak kabul edilirse, mistik ve erişilmez görülebilir. Fakat böyle yanlış bir soyutlama düzeltilirse ve bilgi gerçek yaşam ve deneyimde yer aldığı gibi daha somut bir biçimde ele alınırsa, ortada mistik ve erişilmez bir şeyin olmadığı görülecektir. Tersine, dışsal maddi nesnelerle olan ilişki ve bu ilişkinin prensipleri oldukça nettir.

İnsan bilgisini, gerçekte nasıl varoluyorsa ve oluşuyorsa, öyle somut bir şekilde ele almak gerekir. Bu bilgi, bizim tasarım, analiz, karşılaştırma ve içsel öznel algılamalarımızın bir ürünü müdür? Hayır değildir. Bilginin tümü problemlerle uğraşmaktan ortaya çıkar. Ve bizim gerçek yaşamda karşılaştığımız problemler, algılarımızı nasıl karşılaştırıp, analiz edeceğimiz ya da düzenleyeceğimiz ile ilgili değil, bizi çevreleyen varlıklarla nasıl bağlantı kuracağımızla ilgilidir. Bunlar, pratiğin problemleridir ki bilginin problemleri de buradan doğar.

Bilginin temel problemi, düşüncenin evrilmesi ve varlıklara doğru şekilde yaklaşabilmek için onların gerçek doğalarına uygun başarılı teoriler üretmektir. Aslında problemin kendisi, çözümü de göstermektedir. Problem dışsal nesnelerin özellikleriyle ilgili olunca, çözüm de aynı özelliklerle ilgili olmaktadır. Varlıkların özelliklerine ilişkin düşüncelerimiz sadece bizi çevreleyen varlıkların arasında yolumuzu bulmamızı sağlamakla ve onlardan zarar görmemizi önlemekle kalmaz, onları değiştirmemizi, kendimiz için üretmemizi de sağlar. İşte bu nesnelere ilişkin düşüncelerin ispatı sınanmalıdır.

Francis Bacon'ın dediği gibi,

"Doğa bilgisi, doğaya hakim olan güç demektir."[7] Bacon, varlıklar hakkında bilgi sahibi olmanın, onları kontrol etmek ve üretmek anlamına geldiğini çok iyi anlamıştır. Fakat Bacon'la aynı ampirik görüşten yola çıkanlar, bu önemli noktayı unuttular.

Bilgi ile ilgili bu yaklaşım ve bilginin gelişme şekliyle ilgili geçerliliğinin sınanması, bir bütün olarak toplumsal gelişmenin materyalist bilimsel yaklaşımına bağlıdır. İnsan bilgisinin toplamı, insanın diğer faaliyetleri ve ürünleri kadar toplumsal bir üründür. İnsanın en temel toplumsal faaliyeti, *üretim* faaliyetidir ki bu, ilerleme yönündedir ve tüm sosyal faaliyetin koşullarını belirler. Yani doğadan yaşamı çekip almak, kendimize bir şeyler üretmek ve bize lazım olan sonuçları yaratmak. Böylece, bilgi, "üretim" etkinliğinden doğar. Artan bilgi, üretim gücünü de artırır, bu da bilginin nesnel geçerliliğinin sınanmasıdır.

O halde, ne kadar yeni süreçler ve kendimiz için yeni bir şeyler üretiyorsak, bu süreç ve varlıklara ilişkin bilgimiz de o kadar artıyor ve tamamlanıyor demektir. Yani biz aslında kendimiz için mistik ve bilinemeyen "kendinde şeyler" üretemeyiz, çünkü üretim aşamasında bunların gizemleri ortadan kalkar ve artık bizim için bilinebilir hale gelirler. Bilinmeyenler bilinenlere, "kendinde şeyler" ise "bizim için şeylere" dönüşür.

Örneğin, bizim şu anda, yaşamın doğasına ilişkin bir düşüncemiz var; belli kimyasal bileşiklerin oluşturduğu şeylerin varlığı gibi. Ancak, canlı maddeyi üretmeyi öğreninceye kadar, yaşamın doğasına ilişkin bazı şeyler gizemli ve bilinemez kalacak. Örneğin vitaminler. Bunlar, yakın zamana kadar bizim için gizemli şeylerdi. Ne var ki artık vitaminleri üretebiliyoruz, yani gizem giderek yok oluyor. (Şurası çok açıktır ki, yaşamın kökeninin ne şimdi ne de gelecekte çözülemeyeceğini ileri süren biyologlar, yaşamın doğasını elbette göreceli değil, mutlak bir giz olarak görmektedir. Bunlar sadece biraz daha çok şey bilmek için araştırma yapmakta ama yine de hep bir şeylerin sır olarak kalacağına inanmaktadırlar.)

Peki burada da ortaya konduğu gibi, nesnel maddi dünyada her şeye rağmen gizemli kalan şeyler nelerdir? Aslında, dışsal maddi nesnelere ilişkin bilinemez ve anlaşılamaz hiçbir şey yoktur. Öte yandan, eğer biz bir giz arıyorsak bunu sadece öznel idealistlerin yazdıklarında bulabiliriz. *Onlara* göre, bilgimize kaynaklık eden nesneler, gerçekte bilinemez ve anlaşılamazdır. Ses, renk, koku, tat, sertlik ve yumuşaklık duyularıyla sınırlı bir dünya, maddi bir temelden yoksun, hiçbir yerde varolmayan bir dünya -Wittgenstein'ın dediği gibi, "mis-

7 Bacon, Novum Organon

tik" olan budur.

3. ALGININ NESNELERİ

Dış nesnel maddi dünyanın varlığına ve bilgisine ilişkin yaklaşımımızın temellerini ve anlamını ortaya koymaya çalıştım. Fakat, öznel idealistlerin bahsettikleri öteki dünya hakkında, yani sezgiler, algılar veya algısal veriler dünyası hakkında ne söylenebilir? Bu görüşe göre, bilgimiz sadece bunlara bağlıdır ve bunlarla sınırlıdır, bunları içerir ve bu dünya nesnel değil özneldir, yani sana bana göre değişir. Algıların nesnelerle ilgili gerçekten değişken ve öznel veriler üretip üretmediğini, öznel idealistlerin iddia ettikleri gibi nesnelerin aslında öznel varlıklar olup olmadığını anlamak için bazı araştırmalar yapmak gerekmektedir. Tabii bu doğrudan deneysel psikoloji, fizyoloji ve nörolojinin alanına girdiği için, biz burada ancak öznel idealistlerin düştüğü hataları gösterebiliriz.

Bilgi algılamayla başlar. Algılama süreci, bilginin tüm diğer üst biçimlerinin temelidir ve bundan şüphe edilemez.

Öznel idealistler, şu ya da bu şekilde, duyum ya da algının dışsal nesnel şeylere ilişkin doğrudan bilgi edinmenin bir aracı olmadığını, aksine dış dünyayla aramıza bir set çektiğini iddia ederler. Duyularımızın nesneleri, algılarımız ve algısal verilerdir. Deyim yerindeyse dış dünya, bu algı ve duyumların ötesinde bir yerdedir. Hatta bazıları, bildiklerimiz sadece bu algılarla sınırlı olduğu için, bunların ötesinde bir şeyin olmadığını iddia etmiştir. Bazıları, algılarımızın ötesinde bir nesnel dünya olsa bile onu bilemeyeceğimizi savunmuştur. Mach gibi bazıları ise algılarımız ile dış dünyanın birbirinden ayrılamayacağını, algıladığımız şey ile bu nesnel dünyanın aynı şey olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre dış dünya belki bu algıların karmaşık bir bileşiminden ibarettir. Veya dışsal nesneler, onlara ilişkin önermelerin analiz edilmesini sağlarlar, çünkü bu önermeler gerçekten onlara dayalı algıların düzenlenmesinden oluşmuştur. Algı'ama, dışsal nesnelerin varolduğunun farkına varmamızı sağlayan, onlarla ilgili düşünceler üretmemize olanak tanıyan, en dolaysız araçlar oldukları halde, bazı filozofların onları hâlâ, nesnelerle aramızda bir engel olarak görmeleri oldukça şaşırtıcıdır. Fakat bu garip sonuç, algıların soyut düşünülmesinden ve yaşamda yer aldıkları biçimiyle somut olarak ele alınmamasından kaynaklanmaktadır. Eğer algılar böyle soyut olgular olarak ele alınırsa, elbette algısal verilerin yorumlanması, analiz edilmesi ve karşılaştırılmasından oluşturulan bilginin daha ötesine ulaşılamayacağı şeklindeki bir sonuca var-

mak da kaçınılmaz olacaktır.

Fakat algılamayı böyle soyut bir yaklaşımla ele almaya hakkımız yoktur. Daha da önemlisi, bunlar hakkında bilimsel çalışmalar yapılmıştır ve eğer bunlar üzerine felsefe yapacaksak, bu verilere dayanmak zorundayız. Fiziksel ortamlar da bilimsel olarak incelenmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla fiziksel olgular hakkında fikir yürütecek herhangi bir felsefenin, bu çalışmaların sonuçlarını gözardı etmesi olanaksızdır. Artık Antik Yunan'da yaşamadığımıza göre, çağdışı ve temelsiz genellemeler yapma şansımız bulunmamaktadır.

Algılama, duyulara sahip canlıların yaşadıkları doğal ortamın ayırdına varmalarını sağlayan bir araçtır. Ayrıca algılama, kendi fiziksel varlıklarının, bulundukları ortamın niteliklerini, kendileriyle bu ortam arasındaki ilişkilerin bilincine varmalarını ve karşılaştıkları farklı koşullara uygun tepkiler verebilmelerini sağlayan süreçlerden oluşur. Algılama, iç ve dış duyuların dıştaki nesnelerden gelen uyarılara verdikleri tepkilerdir; örneğin göz ışığa, kulak ses dalgalarına, deri dokunma ya da sıcağa vs. karşı tepkiler üretir. Pavlov'un belirttiği gibi "beyin, bir hayvanın dış dünyayla kurduğu en karmaşık ilişkilerin organıdır." Dış uyaranlar, beyne duyu organlarımız tarafından iletilir, ki bunlar canlının bulunduğu ortamla ilgili, dıştaki nesneleri ve canlının kendi durumunu, bu nesnelerle olan ilişkilerini yansıtan sayısız uyarandan oluşur. Duyu organları tarafından toplanır ve beyne iletilirler. Canlı organizma da bu uyarılara göre tepkiler geliştirerek, uygun davranışını belirler.

İşte bu şekilde, algılama süreci, bazı filozofların sandıklarının aksine bir bilmece değil, gayet somut olgulara dayanan açık bir süreçtir. Üstelik burada algılamanın hem dışsal varlıklara hem de canlı organizmanın onlarla girdiği ilişki ve etkileşime bağlı olduğu gösterilmiştir. Bir canlının nesneleri algıladığı ortamın koşulları, hem dıştaki nesnel ortam hem de canlının içsel durumuyla belirlenir. Örneğin madeni paraya baktığımızda onu elips şeklinde de görebiliriz, ya da güneş gibi muazzam büyüklükte bir ateş kütlesini bize çok uzak olduğu için çok küçük bir şömine ateşi gibi görebiliriz. Ya da suya girmiş bir çubuk, kırılmış gibi görünebilir, çok üşümüş olan ellerinizi ılık bir suya soktuğunuzda, su size çok daha sıcak gelecektir. Bu örnekleri artırmak mümkündür. Bazen algılarımız, bizi tamamen yanıltabilir, varlıkları olduklarından çok farklı yansıtabilir. Bu yanıltma ve yanılsama bazen hepimizi etkisi altına alabilir. Ama duyuların ve algılamanın nasıl çalıştığını bilirsek, bu bize pek de şaşırtıcı gelmeyecektir. Çünkü, şimdi olmasa bile daha

sonra bu yanılsamalar anlaşılacaktır. Algılarımızın bize sağladığı verileri dikkate aldığımızda ve bunlarla dünyaya intibak edebileceğimizi gördüğümüzde, bu durum dünyayı algılayışımızın, en azından nesnelerin doğasına uygun olduğu anlamına gelecektir.

Algıya dayalı bilgi veya algılama, bu yüzden canlı organizmaların belli somut aktiviteleri olarak düşünülmelidir. Algılar sayesinde organizmalar kendilerini çevreleyen varlıkların taşıdıkları özellikler arasında ayrım yapabilir, bunları birbirine ekleyebilir, kaynaştırıp birleştirebilir ve uygun tepkiler geliştirebilir. Buradan anlaşılabilir ki, algılamanın *nesneleri*, duyular tarafından *bilinebilecek* olan maddi nesnelerdir. Yani dıştaki nesnel maddi dünyanın nesneleridir. Bu nesnelerin "gizemli" bir yanı yoktur. Çünkü biz zaten bunlarla içiçe yaşıyoruz, onlarla etkileşim halindeyiz ve algılarımız aracılığıyla onlar hakkında bilgi ediniyoruz. Aslında her birimiz, bu bahsettiğimiz maddi nesnelerden biriyiz ve bunun için de maddi birer varlığız. Bu açıdan bakıldığında, bize gizemli gibi görünen şeylerin, bizzat bizim öznel algılarımız ve yargılarımızla oluşturduğumuz soyut kişisel varsayımlar olduğunu anlarız. Bunlar, 'düşünceler', 'algılar', 'elementler' veya filozoflar tarafından nasıl adlandırılırsa adlandırılsın, özel, maddi olmayan algı nesneleridir.

Fakat burada bazı filozofların itirazları yükselecektir: Hayır, hiç de senin dediğin gibi değil! Suyun içinde kırılmış gibi görünen çubuğu düşün, elips şeklinde görünen madeni parayı düşün; aslında nesnel olarak çubuk düz, para ise yuvarlaktır, ama *senin gördüğün şey* ise elips ya da kırıktır. Yani senin gördüğün şey, senin algının bir nesnesidir, o halde iddia edilen dışsal maddi nesnenin kendisi değildir, sadece bir algı, bir duyum, algısal bir veridir.

Şimdi bunun üzerine üç şey söyleyeceğim:

(1) Gördüklerimiz ya da algılarımızla farkına vardığımız şeyler, duyumlar ve algısal veriler olarak ayrı ayrı analiz edilebilir mi?

Bu soruya cevabımız olumsuzdur. Şu anda, masa ve sandalyeler, saatin tik tak sesleri, şömineden gelen sıcaklık ve diğer şeylerle birlikte, içinde yazı yazdığım odayı algılamaktayım. Şimdi bu, algıladığım şeyin, farklı duyumların bir toplamı olduğunun, yani basit ve birbirinden ayrı renklerin, seslerin ve sıcaklık hissinin toplamı olduğunun farkında olmam mı demektir? Böylesi birbirinden farklı duyumlar, ayrı ayrı analiz edilebilir mi? Tabii ki hayır. Örneğin, eğer soyutlamaya çalışırsak, kendimi önümdeki masayı katı bir cisim olarak değil de kahverengi bir şey olarak algılamaya zorlayabilirim, daha sonra da onu daha önce algıladığımdan farklı

bir şekilde algılayabilirim. Bu yüzden, algıladıklarımın birbirinden ayrı duyu bütünüyle veya bu duyularla ulaştığımız verilerle açıklanması, duyu-deneyiminin bileşenlerini icat etmek anlamına gelir ki, bunun varlığı hiçbir şekilde açıklanamaz.

Kuşkusuz, benim toplam algım, birbirinden ayrı duyuların ortaya çıkardığı verilerin biraraya getirilme sürecinin bir *sonucudur*. Ancak bu biraraya getirme eylemi, farklı duyular tarafından alınan dürtülerin ulaştırıldığı beynimde gerçekleşen birbirini tamamlayıcı, karmaşık bir süreçtir. Eğer bilincim, Hume'un deyimiyle "bir duyumlar yığını" gibi incelenebilseydi, her bir duyunun bilincime ayrı ayrı girmediği görülecekti.; çevremdeki her şey, birbirini tamamlayan bir bütün olarak bilincime yansır ve bu yansımada her duyunun ortaya çıkardığı veri, birbirine geçer, harmanlanır ve artık ayrı bir varlığı kalmaz.

Şu noktaya dikkat etmek gerek; bütün bu sonuçlar, felsefi spekülasyonların bir ürünü değil, fakat Pavlov'un araştırmalarıyla doruğa ulaşan deneysel psikoloji ve fizyoloji çalışmalarının sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bu nedenle algımızın nesnesinin, birbirinden ayrı sezgiler ya da duyusal veriler toplamı olarak ayrı ayrı analiz edilebileceğini varsaymak , doğru değildir. Algının nesnesi olarak görülen "sezgiler" ve "duyusal veriler", metafizikçilerin icadından başka bir şey değildir. Gerçek değillerdir ve herhangi bir bilimde yerleri yoktur.

(2) Bununla bağlantılı olarak önemle üzerinde durmak gerekir ki, sezgiler veya duyusal veriler, tamamıyla pasiftir, yani Berkeley'in deyimiyle 'uyuşuk'tur ve aralarında hiçbir karşılıklı etkileşim yoktur.

Bunların birbirini veya başka bir şeyi etkilemeyen ve hiçbir şekilde maddi varlıkları olmayan nesneler olduklarını görürüz.

Bunlarda, savunulan bir renk sezgi ya da rengin kendisine dayanan bir duyusal veri vardır. Ancak bu nesneler, hiçbir şekilde değişme ve kendisini veya bir başkasını etkileme gücü göstermeden var olur.

Ne kadar tuhaf bir varlık biçimi bu; ne kadar gizemli, kavranamaz ve herhangi bir bilimsel çalışmanın konusu olmaktan ne kadar uzak! Bu varlık biçimini ileri süren filozoflar, sadece bu tür nesnelerin insan zihni tarafından bilinebileceğini savundular, bunlara göre nedensellik ve şeylerin birbirini etkileme ve değiştirme gücü, bir illüzyondan ibarettir. Fakat bu tartışmayı tersten sürdürmek gerekirse; sezgiler ve duyusal veriler o kadar 'uyuşuk' ve değiştirme yeteneğinden o kadar yoksundur ki, birer illüzyondan ibaret olan, onlardır.

(3) O zaman, duyusal verilerin

varlığı nasıl bir illüzyon ortaya çıkarmaktadır?

Bu illüzyon, öznel idealistlerin algılamayla ilgili teorilerini, sadece bireyin iç gözlemine dayandırmalarından ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, kendi bilinçlerine bakıyorlar ve bilinçlerinin çok ilginç, değişken bir içeriğe sahip olduğunu keşfediyorlar. Fakat kendi bilinçlerinin de yine kendi beyinlerindeki belli maddi süreçlerin bir sonucu olduğunun farkında değiller. Bu nedenle, bu gerçeği göz ardı ediyorlar. Böyle yaparak da bilinçlerini ve bilinçlerinin değişen içeriğini, bağımsız bir 'dünya' olarak kabul ediyorlar.

Bu içedönük gözleme dayalı soyutlama süreci, Alman görüngücü filozof (phenomenologist-ç.n.) Edmund Husserl tarafından ilginç, aslında garip, bir biçimde tanımlanmıştır.. *Saf Görüngübilim* (*Pure Phenomenology*) adlı kitabında Husserl, kendi bilincimizi dikkate almamız gerektiğini söyler, böyle yaparak nesnel dünya ve kendi varlığımız arasına- onun deyimiyle- 'set çekmiş' veya 'ayırmış' oluruz. Başka bir deyişle, bu faktörleri gözardı etmiş oluruz. Bu 'ayırma' veya 'set' çekme sürecinden geriye ise 'saf bilinç' kalır. Ve "Bilinç, bu "saflığı" içinde değerlendirildiğinde" der Husserl, "kendi kendine yeten, hiçbir şeyin etkilemediği, hiçbir şeyin ondan kaçamadığı ve zamansal/uzamsal anlamda hiçbir şeyi dışında bırakmayan bir Mutlak Varlık olarak düşünülmelidir."

Böylece, bilincimizin kendi içeriğiyle birlikte tamamen bağımsız olarak varolduğu sonucuna varan içgözlemci ampirik filozof bu sefer de, bu bilinci bölümlere ayırarak incelemeye başlar. Bilinci ya da saf deneyimi, atomlardan oluşmuş bir dünya olarak yansıtmaya çalışır, tıpkı nesnel gerçekliğin atomlardan oluşması gibi. Bu atomlara, 'algılar', 'duyusal veriler' veya 'elementler' der ya da dilediği gibi adlandırır. Böylece, bilginin gerçek nesnesi olduğuna inandığı bir nesneler alemi yaratır; sonra da nesnel maddi dünya diye bir şeyin hiçbir şekilde varolmadığını ilan eder.

Daha önce de söylediğim gibi, bu tür 'atom'lar ne gerçekten bilincimizde bulunurlar, ne de gerçek nesnelerin herhangi bir özelliğini taşırlar, çünkü birbirlerini etkilemez ve değiştiremezler.

Fakat, böyle nesnelerin var olduğu iddiasına yol açan temel yanlışın ne olduğunu, şimdi daha net bir şekilde ortaya koyabiliriz. Bu, felsefe tarihinde sıkça karşılaşılan bir yanlıştır. Bu filozoflar, bilinci soyut anlamda düşünüyorlar ve bu yüzden de bilincin içeriğini, bağımsız varolan bir nesneler dünyası olarak yansıtmaya çalışıyorlar.

4. ÖZNEL İDEALİZM, BİLİMİN ULAŞTIĞI SONUÇLARLA UYUMLU MUDUR?

O zaman, öznel idealizmin bilgi teorisine ilişkin bütün bu tartışmaların özü nedir? Bu, öznel idealist teorilerin temelsiz oluşudur; çünkü yanlış önermelere yani bilginin yanlış soyutlamalarını içeren tamamen hatalı bir yoruma dayanmaktadır; bu yüzden öznel idealizmin iddia ettiği her şeyin tersini söylemek için yeterince neden mevcuttur.

(B)

Fakat bir şeyi daha belirtmek gerek; bilginin yanlış ve soyut bir yorumuna dayanan öznel idealizmin sonuçları da, yine öznel idealizmin felsefesinin yapmaya çalıştığı bilimsel bilgi tarafından kanıtlanmış gerçekler karşısında değişkendir. Bu durum, yukarıdaki tartışmamızda açıkça ortaya konulmuştur. Lenin, öznel idealizmi eleştirirken "İnsan, beyni ile mi düşünür?" diye sorar.[8]

Yanıt, elbette ki evettir. Bilimsel olarak ispatlanmıştır ki, beyin sadece insanın düşünmesine yardım etmez, çünkü düşüncenin kendisi beynin bir fonksiyonudur; beyin olmadan algı da deneyim de düşünce de olamaz.

Fakat, öznel idealizmin vardığı sonuç şudur; beyin sadece bir çeşit algılar kombinasyonudur. Mach'ın dediği gibi, "bedenler algıları değil ancak, ... algılar karmaşası bedeni_yaratır." Bu nedenle, öznel idealizme göre algılar beyne dayanmaz; beyin, bir biçimde biraraya gelmiş algılara dayanır.

Bu nedenle, algı beynin bir fonksiyonu değil; beyin, algının bir fonksiyonudur. Ya da farklı bir şekilde ifade edersek, "beyin" düşüncesi, tüm bedenlerle_ilgili diğer düşünceler gibi, belli şartlar altında edindiğimiz algıları sadece uygun bir şekilde tahmin etme ve tanımlama yoludur.

Bu yüzden açık ki bu felsefe, algıların varlığının ve algılara bağlı düşünme sürecinin tamamıyla beyinden veya herhangi maddi bir şeyden *bağımsız* olduğunu savunur. Bu felsefe, bize "beyin" derken, yalnızca algılarla ilgili bir şeyi kastettiğini söyler ve bu yüzden çok açık ki, algı veya düşüncenin, kendisinden başka herhangi bir şeye dayandığı düşüncesini *reddeder*. Benim algım, benim deneyimlerim mutlaktır- mutlak olarak herhangi maddi bir şeyden bağımsızdır.

Fakat aslında böyle bir öğreti, bilimsel araştırmaların, "algı ve düşünce maddi bir şeye yani beyne dayanır" şeklindeki sonucuna, umutsuzca ters düşmektedir.

Bu felsefe, düşünce ve beyin hakkındaki bilimsel önermelere ilişkin ne tür yorumlar veya analizler yaparsa yapsın, algılamanın duyu organlarından, düşünmenin de beyinden bağımsız gerçekleştiğine ilişkin fikrini gizleyemez.

Tekrar Lenin'e dönersek, "Doğa insandan önce var mıydı?" diye sorar Lenin.[9]

8 Lenin, Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm, Bölüm 1, Kısım 5
9 Lenin, Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm, Bölüm 1, Kısım 4

Yanıt, tabii ki yine evettir. İnsan ırkının organik yaşamın diğer formlarından türediği, yaşamın kendisinin kimyasal bir kökeni olduğu, çağlar boyunca bırakın insan gibi karmaşık canlı yapısına sahip bir varlığı, yaşamın izine bile rastlanmadığı, kanıtlanmış bir gerçektir.

Fakat öznel idealizm tüm bunlara karşı ne söylemektedir, dersiniz? Kısaca, algılar dışında bir şeyin olmadığını ve bilgiyi sadece algılarımızla elde ettiğimiz tezini savunur. Bu nedenle öznel idealizme göre, "doğa insandan önce vardı" dediğimizde, kastettiğimiz ya da kastetmek zorunda olduğumuz şey, söylediğimiz şeyden epeyce farklıdır.

Örneğin şunu kastediyor olabiliriz: Geçmişte, insan yaşamını meydana getiren özel kombinasyonlar dışında bazı algı kombinasyonları vardı. Ancak, böyle bir düşünce, algıların bu algılara sahip olan insandan bağımsız bir şekilde varolabileceğini varsaymış olur ki böyle bir şeyi düşünmek bile mistik, metafizik ve gülünçtür.

Ve ya belki de "doğa insandan önce vardı", farklı bir şekilde açıklanabilir: "Eğer milyonlarca yıl önce var olduğumu düşünürsem, o zaman kendimi sadece yaşamı imkansız kılacak olaylar dizisini algılar düşünürüm diye de bir açıklama yapılabilir. Bu da gülünç olur, çünkü bu koşullarda kendimizin varolması ve bir şeyleri algılamamız mümkün değildir.

Ve ya belki de daha zekice bir yaklaşımla (ki bu öznel idealistlerin bugüne değin ileri sürdüğü bir yorumdur), "bir önermenin bizzat kendisinin anlamı onun doğrulayıcısıdır" şeklindeki bir ilkeyle açıklanabilir. Bu durumda şöyle denilebilir: "Parçalara ayrılmış bir kaya kütlesine baktığımızda, kaya parçalarından bazılarında kalıntı fosiller görürken, diğerlerinde böyle bir şey görmeyebiliriz". Düşünün ki bu parçaları önceki sonraki gibi sınıflandırdığımızda bu durum canlı yaşamdan önce inorganik bir doğanın varlığını doğrulayan bir işaret olarak da kabul edilebilir. Böylece inorganik kalıntıların bizzat inorganik varlıklarının doğrulayıcısı olduklarını görmekteyiz.

Bu tip yorumların hepsi oldukça zekicedir ama eğer doğanın varlığı zaman içinde insandan önce geliyorsa, algılama, düşünme ve yorumlamanın olmadığı bir ilk zaman diliminin ve bu zamanda var olan maddi bir evrenin varlığını saklayamazlar. İşte öznel idealistler böyle bir maddi gerçeği bu yüzden inkar ederler. Evrime karşı çıkışlarının altında da bu yatmaktadır. Dolayısıyla bilimsel gerçekleri de reddetmiş olurlar.

Öznel idealistler, bu düşünceye karşı çıkarak doğal olarak kendilerinin bilimsel gerçeklerle çelişmediklerini söyleyeceklerdir. Onlar gerçekliği sadece felsefi

olarak analiz ettiklerini savunurlar. Fakat burada bir şey daha söylemeden geçemeyeceğim: Belli koşullar altında değişik bilimsel terimlerle tanımlayabileceğim algılamalara sahibim. Bir diğer önemli husus ise dünyanın uzun bir evrim sürecinden geçtiğidir. Yaşam bu sürecin belli bir aşamasında ortaya çıkmış ve yüksek yaşam formları ilkel formlardan evrilerek varolmuştur. Maddenin evriminin ulaştığı en yüksek form insan beynidir. Ve gerek algılar gerekse düşünceler beynin fonksiyonlarıdır. Bunu bilim söylüyor. Bunu yanlış yansıtan öznel idealistlerdir. Bilimsel bulguların anlamını yanlış yansıtmaktadırlar.

Aslında öznel idealistlerin yaptığı şey bilimsel gerçekleri *reddetmektir*; ortaçağ obskürantizmi (obscurantism) olarak da tanımlanabilir. Sırf, düşüncenin beyne dayalı olduğunu inkar etmek için, evrim gerçeğini ve yaşamın dünyanın tarihi içindeki bir çağda kendiliğinden doğduğunu reddetmektedirler. Bu, bilimin yerine ortaçağ obskürantizmini koymak değil de nedir?

Öznel idealizmin bilgi konusundaki yaklaşımı ve önermeleri yanlıştır ve bu nedenle de çıkardığı sonuçlar da kanıtlanmış bilimsel gerçeklerle çelişmektedir.

Bu felsefe bilislebir felsefe olmadığı gibi, tam tersine bilim karşıtı bir felsefedir.

Ancak bu felsefe açık bir bilim karşıtlığı yapmaz, gerici tutumunu gizler. Bu felsefe, bilimsel gerçekliği açıkça reddetmez, dolambaçlı biryol izler ve kesinlikle reddedemeyeceği bilimsel gerçekleri kabul ediyormuş gibi yapar. Buradan çıkartılması gereken sonuç şudur: Bu felsefe, bilim kampı içinde taviz veren bir bir ajan rolü üstlenir; bir yandan materyalist bilimsel aydınlanımanın ilerlemesi karşısında çekinceli bir tutum alırken öte yandan da bilimin öğretilerini bulanıklaştırır ve tahrip eder.

HENRI WALLON

DİYALEKTİK BİR ANSİKLOPEDİ KONUSUNDA

DOĞA BİLİMLERİ VE İNSAN BİLİMLERİ*

Ya "seçiciliği" ya da "diyalektik"i seçeceksiniz. "Şey"lerde ya da "fikir"lerde olabilecek çelişkileri kendi aralarında çalıştırmak, onları birbirleriyle karıştırıp anlamsızlaştırmak yerine, onları tanımak ve bu tanımada en uç kesinlik kertesine ulaşmak, daha uygun bir yöntem olur. Bu çelişkilerin "gerçek"in içinde nasıl uzlaşabileceklerini, nasıl çözümlenebileceklerini araştırmak gerekir.

Fransız bilgin Henri Wallon (1897-1962) çocuk psikolojisi uzmanı ve profesörü olarak tanındı. Nazi işgali sırasında antifaşist direnişi destekledi ve Alman işgalinin sona ermesiyle kurulan ulusal hükümette, Ulusal Eğitim Bakanlığı Genel Sekreteri görevini üstlendi. Bu görevi De Gaulle işbaşına geçene kadar sürdüren Wallon, ayrıca ilk kurucu mecliste Seine milletvekili olarak görev aldı. 1942 yılında üye olduğu Fransa Komünist Partisi'nden, ölümüne değin ayrılmadı. Eylül 1931'de, 7. Psikoteknik Uluslararası Konferansı'na katılmak için SSCB'ye giden Wallon, 40'lı yılların sonundan başlayarak tüm Avrupa'da yaygınlaşan ve Avrupalı bilginleri ikiye bölen ayrışmada, SB merkezli bilim mücadelesinden yana saf tuttu ve bu tutumundan hiçbir zaman taviz vermedi.

* Bu yazı, Henri Wallon'un 10 Haziran 1945'te "Fransız Rönesansının Ansiklopedisi" başlığıyla yaptığı bir söylevin metnidir.

Çeviren: A. Yaşar

D'Alembert ve Diderot'nun birlikte hazırladıkları ilk "Ansiklopedi", yalnızca "bilimsel verilerin" bir sayım-dökümü değildi. Bu ansiklopedi, fabrika teknolojisine, zanaatçıların çalışma yöntemlerine, mesleklere, bilimlerin yaşama geçirilmesine geniş bir yer ayırmıştı. Feodal dünya karşısında adım adım özgürleşmesini fabrika üretimine borçlu olan burjuvazinin, yani yükselen sınıfın, aynasıydı bu ansiklopedi. Ve artık bu sınıf, politik iktidarı ele geçirme sürecinin eşiğindeydi. Yaşam koşullarının zorladığı "iş"e verilen önem; insanın spekülatif etkinliği ile onun bir parçası olduğu toplum arasında maddi bir ilişki ortaya koyuyordu. Bilgi aracılığıyla düşünme gücünün maddeye etkisi (bunu Descartes çok önceden büyük bir cüretle haber vermişti) aynı zamanda dönüşüme uğramış maddenin toplum üstündeki etkisi demekti. Bu "toplum" kavramı -ki Descartes bunun pek ayırtında değildi- Ansiklopedi ve 18. yüzyılın filozofları ile ön plana çıkar. Newton'un buluşlarından coşkulanan Voltaire, bir yandan "ulusların Zekası ve Gelenekleri Üzerine Bir Derleme" adlı bir kitabı ve (daha sonraları "insan bilimleri" diye adlandırılacak bilimlerin) ilklerini oluşturan bir-

takım kitaplar kaleme alıyordu. Haliyle bu, fiziksel doğa bilimlerinin olağan bir sonucuydu. Artık yalnızca Condorcet, "İnsan Zekasının Gelişimi Üzerine Söylev" adlı kitabında, insanda "el"in; zekanın öncüsü, girişimcisi olduğunu tanıtlamakla kalmadı; onu izleyen ve bilim adamlığı misyonunda birleşen *Champollion* ile *Monge* daha kesin bir şekilde bu bilimselliği ortaya koydular. *N. Bonapart*, bu iki bilim adamını beraberinde Mısır'a götürdü. Champollion, Mısır papirüsleri ve heykelleri üzerindeki yazıları (hiyeroglifleri) ve dilini çözüp antik dünya üzerinde dev buluşlar çağını başlattı. Artık böylece insan bilimleri, fizik bilimleriyle sıkı bir ilişki içinde kendi ilerleme yoluna girmiş bulunuyordu... Sonuç olarak "toplumun da doğa gibi açıklanabilir bir özellikte olması" ve doğa gibi, bilimsel olarak dönüşümlere uygun yapıda (transformable) olması gerekir.

Bununla birlikte, *Langevin*, bir süre önce, bize şunu gösterdi: 18. yüzyıl düşünürlerince sezilen bu doğa-insan ilişkileri arasındaki bağıntıyı açıklayabilmek -bunu çok istemelerine rağmen- gerçekleşmedi. Çünkü onların "mekanik materyalist" felsefeleriyle açıklanamazdı bu ilişki. Üstelik bu mekaniklik, onların önünü aşılmaz engeller de çıkarıyordu. Bu yüzden, evrensel olarak yaratıcı bir bilimi çok yakından tanıma isteği ortadan kalkınca, bu gerçek de bir kenara kondu; bir çeşit belirsizliğe itildi. Bir devrimle iktidara geçen burjuvazi, kendi gerçekleştirdiği devrimi, birden bire "aşırı devrimci" buldu. Ve bu eyleminde, daha sonra pekala gerçekleşebilecek ama işine gelmeyen "büyük bir devrimin" esintilerini sezdi. -Hiçbir zaman arzu etmeyeceği bir devrimin...

***

Bundan sonra artık, insan bilimlerinde bir gerileme süreci başladı. Napolyon'un kişisel iktidarıyla eş zamanlı olarak; "ruhçu (spritüalist)" filozoflar çıktı sahneye. Ardından gene *Louis Philippe*'in burjuva monarşisiyle eş zamanlı olarak, *A. Comte*'un "pozitivizm"i geldi. Bu politik rejimlerle düşünce rejimleri arasında yalnızca eşzamanlılık değil, benzeşmeler de bulunuyor. Görüldüğü gibi, pozitivizm de burada, burjuvazinin izdüşümü, bir çeşit aynası oluyor; artık kuşkulu ama tedbirli bir burjuvazinin pozitivizme gösterdiği bu yaygın ilgi, aslında bilginlerimizin ve entelektüellerimizin tutumlarından kaynaklanıyor. Pozitivizm akımı, bilginlerimizin bilimsel metot gereksinimlerine

cevap vermekten çok, şu andaki sosyal rejime uygun düştüğü için, bunca yaygınlık kazanıyor. Pozitivizmle birlikte, tuhaf bir şekilde bilime duyulan susuzluk da azaldı. Aynı zamanda doğa bilimleriyle insan bilimleri arasında büyük bir uçurum açıldı. Bir taraftan bilinemezcilik (agnostisizm), öte yandan mistisizm akımları sardı ortalığı...

Bilimsel bilinemezcilik... Artık pozitivizmle, evrenin yapısını, kuruluşunu öğrenmek sorunu ortadan kalkıyor. Yalnızca öğeler arasındaki bağıntıları yakalamak ve onlardan yargı çıkarmak kalıyor. Tabii bu bağıntılar, çok iyi belirlenmiş bazı koşullarda, "değişmez" göründükleri sürece. "Öz" ve "nedenlilik" düşünceleri görmezlikten gelinir. Çünkü kolayı var: Onların metafizik oldukları öne sürülür. O "öz" ve "nedenlilik" yerine "varlık koşulları" diye bir kavram ortaya atılır, olur biter.. Neyin "varlık koşulları"? Özellikle yasaklanan da, bu kavramın iyice belirlenmesi olayıdır. İşte insan da böylece, olağan döngüleri, yinelemeleri ortaya koymakla yetinecek, sonuç olarak da bu yinelemelerin kaynağı olan "gerçek"e ulaşamayacak. Ve gene algısının gücüyle sınırlı olan 'oran'lardan başka bir şey öğrenemeyecek. - Yani bizzat 'şey'in özüne varıncaya dek bilgilenemeyecek.

Bilimsel yasalar böylece, basit bir yinelemeye yani en koyu konservatizme, burjuva tutuculuğuna teslim edilmiş oluyor. Hani *Buffon*'un "doğanın arşivleri" diye tanımladığı "doğadaki devrimlerin" sürekli izlenmesi gerektiği, bilimsel gerçeğiyle taban tabana zıt bir tutum bu.

Comte, bilerek "karşı-devrimci"ydi. Evrim düşüncesi, bilim alanına ancak kendiliğinden girdi; çünkü gezegenimizde birbirlerini izleyen canlı varlıkların araştırması yapıldı. Bugün bile hâlâ ne kadar çok sınırlamalar, uyuşmazlıklar var bu evrim konusunda!... Ama bu karışıklıklar entelektüel nedenlerden değil, politik nedenlerden kaynaklanıyor!...

Olgucu bilim adamları, araştırmalarını biyoloji ve fizik alanlarına indirgediler. Böylece özellikle "insan"la ilgili olan ne kadar bilim varsa, hepsini bilimlerin sınırları dışına attılar. Örneğin *insan* toplumlarının tarihi, *insan* zekâsının tarihi (ki bilimin yaratıcısı "zekâdır"!), hatta "*bireyin*" tarihi gibi bilimleri, inceleme alanlarının dışına çıkardılar. Onların aslında bu bilimleri hor görmelerinin derin bir nedeni vardı. Evet, *insanın* ve *uygarlıkların* bilimsel olarak incelenmesini istemiyorlardı. Çünkü

her şeye rağmen, bilimin her zaman *devrimci olan* etkinliğinden çekiniyor, ürküyorlardı.

Fiziksel dünyanın, bilimsel olarak incelenmesine karşılık, Comte, insanlık dinlerinin incelenmesini istiyordu. Yani, canlıların ölülerden daha az önemsendiği inançlar dünyasının incelenmesini. *Auguste Comte*, insanlığın hangi ideolojik dönemlerden geçmesi gerektiğini gösterdiği ve anatomi ile fizyoloji bilimlerinden "sosyal durallık ve gürellik (statik ve dinamik)" denen karşıtlık teorisini elde ettiğini öne sürdüğü için, "sosyolojinin babası" diye kabul edilir.... Sonuç olarak, ancak "duygusal bir soyutlama" yöntemiyle kuşakların gitgide ortadan kalktıklarını varsayıyordu. -Hani yaşayıp ölen kişilermiş gibi...

Şüphesiz Comte, pozitivizmin koyu taraftarı bilim adamlarınca bir din kurucusu gibi kabul edilip ardı sıra gidilmedi. Ama onların da bilinemezcilik (agnostisizm) teorileri, insan zekasının gereksinimlerini karşılayamıyordu. Bu bilim adamlarından birçoğu, görünüşte Comte'u referans olarak almakla birlikte, -tabii bunu açıkça söylemiyorlardı- ama aslında, araştırmaları sonucu elde ettikleri gerçeklere inanıyorlardı. Bununla birlikte, agnostik tutumlarının sonucu olarak, hepsi de, *mistik inançların* bilimde yer almasına neden oldular.

Bu mistik inançlar, aşama aşama, önce bilimin sonra aklın tanıdığı değerleri yok etmeye başladı. Ve bu inançlar öyle bir akıl dışılık aşamasına ulaştı ki, adım adım zekanın üstünlüğü görüşünü çiğneyerek, halkların ve mezheplerin kendi aralarında çatışan çıkarları yüzünden, en ilkel içgüdülerle birbirlerine karşı eyleme geçmelerine, vuruşmalarına önayak oldu. Ve böylece bunun en trajik örneklerini kısa süre önce yaşadık. Ve bazı bilimciler, bu inançları -birbirlerine zıt olmalarına rağmen- yan yana getirdiler; birbirleriyle uyumsuz elemanlar kümesi oluşturdular. Seçicilik [eklektizm], 19. yüzyılın bir hastalığıydı. Bugün bile az-çok geçersiz sayılsa da, bu akım bazı zekaları yozlaştırmayı sürdürüyor.

***

Ne kadar paradoksal gözükse de, "seçicilik", bir doktrin haline getirildi. Ve bu olay, burjuvazinin yaratıcı hızını yitirdiği ve onun kazanca, her yönden gelebilecek çıkarlara yöneldiği zamana denk geldi. Burjuvazi kişisel düşünce ve araştırmalarıyla kendi gerçeğini yaratacak yerde, başkalarının yarattığı sistemleri alıp kendine mal ediyordu. Bu sağdan -soldan

aşırmacılığın, devşirmeciliğin sonu öyle kötü oldu ki, felsefi seçicilik kuramı, kısa zamanda mahkum edildi. Ama seçiciliğin pratiği özel olarak sürdürüldü ve hâlâ bugün bu kuramla övünen nice düşünür var!... Aslında bu, sahte bir liberalizm örtüsü altındaki "seçicilik" kuramı, karışıklık, kaypaklık ve saf bir inançtan başka bir şey değildir. Birbirleriyle uyuşmayan kavram veya ilkeleri, eş zamanlı olarak "geçerli kabul *ede ede*, zeka; her türlü eleştirici erkini yitirir ve birbirleriyle bağlantısız bir bilgi yığınını "gerçek" olarak ele alır ve bunun üzerine konan her görüşü aynı şekilde geçerli saymaya başlar. Ve bizim politikamız da, görgücülük (ampirizm) kavramıyla kuşatıldı. Sanki toplumumuz "yapı"dan yoksun, bireysel kaprisler koleksiyonuymuş gibi...

Ya "seçiciliği" ya da "diyalektiği" seçeceksiniz. "Şey"lerde ya da "fikir"lerde olabilecek çelişkileri kendi aralarında çalıştırmak, onları birbirleriyle karıştırıp anlamsızlaştırmak yerine, onları tanımak ve bu tanımada en uç kesinlik kertesine ulaşmak, daha uygun bir yöntem olur. Bu çelişkilerin "gerçek"in içinde nasıl uzlaşabileceklerini, nasıl çözümlenebileceklerini araştırmak gerekir. Çünkü şunu belirtelim ki, "realite-gerçek" denen şey kesin olarak vardır. Ve şurası da kesin ki realite, birbirileriyle çatışan güçlerin bir sonucudur ve o realite, "an"ın dengesini belirtir, belirler.

Bu değişken realite, şekilsiz, kanunsuz olmadığı sürece bilim onun varlığını tanıtlar. Bununla birlikte, bilimsel bilginin, öngörülerini doğrulamak için çok katı kurallar içermesine gerek yoktur. Bay Langevin'in dediği gibi, fizik bilimi ancak olasılıkları öngörür ve böylece daha insancıl bir nitelik kazanır. Atom ve atomun elemanları insani koşullara yakındır ve tamamen basit olasılıklarla yönlendirilir. Çünkü bu atomik olabilirlikler çeşitli ve çok daha fazla etkilere tabidirler. Elbette her gün daha kesin belirlemelere ulaşmak, toplum ve insan bilimlerinin uğraş alanına girer.

***

Bununla birlikte, bir başka bakımdan da bilim daha insancıl hale geliyor. İşte burada, uzun zaman bilimin açığında kalmış insan bilimleri de, "bütünsel bilim"e katkılarını sunmaktadır. Ve bu bilimler, tarihin evrimsel sürecini açıklama olanağı getiriyorlar. Böylece tarihin bütün boyutlarıyla evrim yasaları açısından incelenmesine yardımcı oluyorlar. Bu evrim yasası, diyalektik metodun bütün doğa bilimlerine uygulana-

bilirliğini kabul etmesine rağmen, Marx ve Engels, bu metodu *ilkin* toplum bilimleri alanına uyguladılar. Gerçekten de bu, başka türlü olamazdı. Çünkü bu alan, diyalektik metodun en yararlı bir şekilde uygulanabileceği bir alandı.

Bu, yalnızca toplumbilim alanında uygulanabilecek en elverişli metot idi. Toplumların ardı ardına yaşadıkları rejimlerde, bireysel olan bir şey var. Birinden ötekine geçişte, birbirileriyle çatışmayı sürdüren hep aynı güçler değil. Rejimin şekliyle birlikte bu güçler değişik dönüşümlere uğrarlar. Şey'lerin var oluşunu yönlendiren evrim yasası, burada - yani toplum bilim alanında- en otoriter, en benzersiz şeklini alır.

Toplumların yaşamında olduğu gibi, realitenin en karmaşık şekilleri ve elemanları arasında da, zaman içinde birbirlerini izleyen bütün bir ara oluşumlar serisinin varlığını kabul etmek gerekir. Ve her ara-oluşum; yeni koşullarla, yeni yeni yapılanma şekilleriyle ve yeni var olma ortamlarıyla evrene eklenen bir süreçtir.

Gezegenimizde yaşamın ortaya çıkışı, yalnızca hücrelerin organeller edinmesiyle olmamıştır. Aynı zamanda onların dış ortamla ilişkilerinde bir elemenin ortaya çıkmasıyla olmuştur. Ve bundan sonra, fiziksel-kimyasal reaksiyonlar arasında meydana çıkan yeni bir kümenin ve yeni var olma şekillerinin ortaya çıktığı görülür. Eğer hücre bir çevre oluşturuyorsa, o aynı zamanda çoğalarak bu çevreyi değişikliğe uğratır. Bu olay, evrim sürecinde ortaya çıkan her "tür" için geçerlidir. Fiziki çevreyle sebiyozların yahut "yaşamsal yarış"ın çevresi birbiriyle kaynaşır. "Söz", "edim"le, basit sezgilerle birleştiği zaman, insan neslinde yeni bir "*sıçrama*" evresi başlar. Böylece bu yeni süreç, sözleri kişiler arası anlaşma aracına dönüştürür, insanla toplum arasındaki ilişkileri ortaya çıkarır, toplum bu evrimle dönüşümlere uğrar; yalnız insan toplumları değil, uygarlıklar da gelişir, dönüşür. Her uygarlık kendisine uygun düşecek ve hakim olabileceği teknik araç-gereçlerin önbilgilerini içinde bulunduğu evrenden alır. Çünkü bilgi, şey'ler üzerine yapılan aksiyonlardan elde edilir. Böylece "aksiyon" ile "şey"ler arasındaki karşılıklı yarış süresiz şekilde başlamış olur.

Doğa bilimleri, doğanın bir yansımasıdır. Bu bilimler, doğaya hakim olabilmesi için uygarlığın her aşamasının ve biçiminin insana sunduğu edim gücüyle bağıntılıdır. Bilimin her aşaması, uygarlığın bir aşamasıyla bağlılık içindedir. Ve her aşama öteki aşamayla

açıklanır. İşte böylece doğa bilimleriyle insan bilimleri birbirleriyle içselleşirler. Birbirlerini tamamlarlar, bütünleşirler.

Bilimin tarihiyle uygarlıkların tarihi hep birbirileriyle koşut olarak karşılaşırlar; birlikte yürürler.

Türlerin evrimi, toplumların evriminden önce gerçekleşti; güneş sisteminin tarihi, canlı türlerin tarihinden önce oluştu; hepsi de böyle... Ta atomik dünyanın tarihine dek oluşumlar... Ama önce evren içinde değil de, toplumsal alanda yapılan bilimsel araştırmalar sayesinde, tarihi bakış açısının önemliliği arttı. Ve ilk olarak toplumların bilimsel olarak incelenmesiyle, evrendeki devrimlerin sürekliliğini gösteren en çarpıcı örnek ortaya çıkarılmış oldu. Üstelik bu örnek, devrimin sürekliliğini tanıtlamakla bundan sonra da devrim yoluyla yeni var oluş formlarının ortaya çıkacağını gösterdi. İşte bu bilimsel inceleme; evrende olup biten "olguları", yani şey'lerin, varlık'ların yahut kurumların dönüşümlenmesini açıklayan "yarış" ve "çatışma"ları tanıtlar; ortaya serer. Ve gene bu bilimsel araştırmadır ki; yeniliğin yaratılmasına "zıtlıklar"ın neden olduklarını ve bu zıtlıkların oluşumları karışıklığa değil, yeni "yaratım"lara doğru yönlendirdiğini tanıtlamıştır.

Bilimsel yasalara dayanmadan, bu devrimleri ne inkâr etmeli ne de birbirleriyle karıştırmalıdır. Ama onları bilimsel olarak incelemeli; analiz etmelidir. İşte *diyalektik metodun amacı da, konusu da budur*. Ve bu metot, "eklektizm" akımının karanlık, bulanıklık açıklamalarını kökten reddeder. Ve işte bunun içindir ki, "seçicilik" ile yoğrulup mayalanmış pek çok ansiklopedi girişimlerinin aksine, bizim ortaya koyacağımız *Ansiklopedi* türü, *Diyalektik Ansiklopedi* olacaktır.

İHSAN ÇARALAN

GENETİK, BİLGİNİN METALAŞTIRILMASI, BİLİM ETİĞİ

Son 10 yıldır, kapitalizmin insanlığı kurtaracağına dair bir mitosa da konu edilen genetik ilerlemeler, bilim dünyasındaki bir tartışmanın da başlangıç noktası oldu. Özellikle tarım ürünlerinde, genetik müdahale görmüş tohumların bilgisinin kapitalist şirketlerce tekel altına alınması, üreticilerde, halkta ve bilim çevrelerinde tepkilere yol açıyor.

Bilim ve teknolojideki her gelişme, insanlar tarafından, özellikle de bu alanı gizemli, mucizevi olayların gerçekleştiği bir alan olarak gören geniş halk yığınları tarafından, çoğu zaman korku ile karışık da olsa, umut ve heyecanla karşılanmıştır. Bir buluşun, bilim ve teknolojideki bir ilerlemenin bin yılık sorunları kendiliğinden kaldıracağı sanılmıştır.

Ancak, bilim ve teknolojiye gizemli güçler atfetme sadece halk yığınlarına özgü bir durum değildir. Popüler bilim çevreleri, sanat ve edebiyat dünyası da, sorunu ele alışıyla, "bilim kurgu" yapıtlarla, bu yanılgıları körüklemiş; sınıflarüstü bir dünya, sınıflarüstü bir bilim ve teknoloji varmış duygusu ve düşüncesini güçlendirmiştir.

Elbette ki bilim ve teknolojideki gelişmeler hemen her zaman insanlığın içinde yaşadığı sorunları aşmada yeni bir dayanak olarak sunulmuştur. Ama bu konudaki sunumlar çoğu zaman; sınıf ilişkileri ve çatışmalarından soyutlanmış bilim kurgusal senaryolar eşliğinde, buluşun yaratacağı karşıt sonuçları hesaba katmadan, sadece insan yaşamına olumlu etkilerini öne çıkarmıştır.

Robot teknolojisinin, insansız çalışan bir fabrikanın, her şeyin fiyatını ucuzlatacağı, sınırsız üretimin kapısını açacağı fikri savunulmakta ve bunun etrafında bir üretim ve tüketim

cenneti oluşturulup, insanlara; bu teknolojinin yanında yer almaları çağrısı yapılmaktadır. Ama, bu propagandanın içinde, kapitalist toplumun sınıf ilişkileri yoktur ve dolayısıyla bunun kapitalist bir toplumda emekçiler için işsizlik ve yoksulluk olacağı, daha doğrusu böyle bir teknolojinin ve bu teknolojinin sonuna kadar uygulanmasıyla oluşturulacak insansız fabrikanın kapitalist toplumda; canlı emek sömürüsü gerçekleştirmeyeceği için fantastik bir model olmaktan öte uygulanamayacağı gerçeği görmezden gelinmiştir. Teknolojideki böyle bir gelişmenin; sadece makinelerin rol aldığı ve sınıflarüstü bir kurgusal dünyada sunulması, sadece; patronların, üretimde yer alan canlı insan emeğinin önemsizliği propagandasına yaramış, onların işçiye ve işçi sınıfına karşı saldırılarının bahanesi olmuştur. '90'lı yıllarda tüm dünyada ve Türkiye'de böyle bir kampanya yürütüldüğüne hepimiz tanık olduk. Ya da son yıllarda olduğu gibi genetikteki her yeni buluş; kimi zaman kansersiz, AIDS'siz bir insanlık toplumu, kimi zaman artık açlığın, yoksulluğun söz konusu olmadığı bir dünya propagandası eşliğinde sunulmuştur.

Ancak bu buluşların hayata geçmesine gelince; işlerin kitaplarda, bilim kurgu propaganda yapıtlarında sunulduğu gibi olmadığı görülmüştür. Tersine her buluşun; buluşu sahiplenen tarafından, kendi dışındakilere karşı üstünlük sağlamak, kendini herkesin efendisi yapmak için kullanması sorunuyla karşı karşıya kalınmıştır. Örneğin üretim teknolojisindeki her yeni gelişme, kapitalistler tarafından, işçileri yığınlar halinde işsizliğe mahkûm etmenin, ücretleri düşürmenin bir vesilesi olarak kullanılmış ya da geçtiğimiz yüzyılda fizikteki ve nükleer teknolojideki gelişmelerin ilk ürünü "atom bombası" olmuştur.

Son 10 yılda ise; genetikteki gelişmeler hem kapitalizmin insanlığı kurtaracağı masalına dayanaklık eden bir mitosun konusu olarak ideolojik bir rol oynadı, hem de tüm insanlığı açlıkla ve öteki genetik müdahale görmüş canlılardan gelen sorunlarla karşı karşıya bıraktı.

Ve bu alandaki gelişmelerin üstünden daha çok kısa bir süre geçmiş olmasına karşın; genetik müdahale görmüş tohumlar, şimdiden doğal tarımı neredeyse dünyanın ücra köşelerine doğru sürerken pek çok ülkede ve bölgede doğal tarım ürünlerinin adeta kökünü kazımış bulunuyor.

Ancak; bu alanda tepkiler de bir hayli zamandan beri var. "Kopyalama" konusunda başlayan ve "insanın kopyalanması" sorunu etrafında gelişen etik tartışmaları, şimdi kapitalist tarım

tekellerinin "dünya gıda güvenliğini tehdit etmesi" gibi gerçek yaşamdaki sonuçlarının tartışılmasına kadar gelmiştir. Kapitalist pazarın kapitalist sınıfın çıkarına bağlı olduğu bilindiği için, genetik müdahale görmüş tohumlar konusunda, bilim çevrelerinde ve halk yığınları arasında olduğu kadar uluslararası sempozyumlarda da çeşitli tepkiler ortaya çıkmaya başlamış bulunuyor.

BİLİM İNSANLARININ SORUMLULUĞU

20. yüzyılın sonu, bilimde, özellikle de teknoloji alanında yeni gelişmelere sahne oldu. Ama, bu gelişmelerin en yoğunluklu yanı, insanlığı doğrudan etkileyen ama atom silahlarından bile daha tehlikeli bir silah olarak kullanılabilecek bir alanda, genetik alanında oldu.

Genetikteki gelişmelerle ilgili, son yüzyıl içinde pek çok tartışmalar oldu. Muhtemel teknik ve etik sorunlar tartışıldı. Ama genetik tartışması; son yıllarda, en azından son 10 yıldır etik ya da bilim ve teknik sonuçlar üstünden muhtemel gelişmeleri ilgilendiren bir sorun olmaktan çıkıp; insanlığın sağlıklı ve güvenli beslenmesi, milyarlarca insanın "gıda güvenliği" bakımından bir riskin tartışılması olarak gündeme gelmiş bulunuyor.

Özellikle de tarım ve hayvancılık alanında kullanılan genetik müdahale görmüş tohumlarla üretimin cazip hale gelmesi, üretimin verimliliğini artıran hibrit tohum türlerinin geliştirilmesi, insanlık için daha iyi bir beslenme imkânı açarken; bu bilgi, uluslararası tarım tekellerinin malı olarak görülüp bir hibrit tohum piyasası (buna bağlı olarak özel tarım ilaçları ve özel tarım teknikleri tekeli) oluşturulması, aynı zamanda insanlığı bu tekellerin kâr hırsının insafına terk etmiş bulunmaktadır.

Avrupa ülkeleri ve Türkiye gibi, Batı pazarlarına yönelik üretim yapan ülkelerde; domates, karpuz, biber, patlıcan vb. gibi sebzeler ile pek çok meyve, pirinç, mısır, soya gibi besin maddeleri ve pamuk gibi en yaygın sanayi ürünleri alanı, birkaç tarım (ve tarım ilaçları) tekelinin eline geçmek üzeredir.

Hindistan'da pirinç üstünde oynanan oyunlar; 1 milyar Hindistanlının beslenmesinin pazarlığına dönüştüğü gibi, pirinç tarımında çalışan on milyonlarca Hindistanlının da topraklarını terk etmesi, açlık ve işsizliğe mahkum edilmesi gibi devasa sosyal boyutları olan bir problem haline gelmiştir.

Genetik alanında bugüne kadar da pek çok benzer tepkilere tanık olundu. Bu tepkiler, birer birer bilimadamları, tarımcılar, ekonomistler ya da politik çevreler tarafından ifade edildi. Ama bura-

da sözünü edeceğimiz tepki; 20 kadar genetikçinin ortak bir tepkisi olması ve bilim dünyasına; bilim etiğine sahip çıkma çağrısı yapması bakımından son derece büyük öneme sahip bir gelişmedir.

Konunun özeti şöyle:

Önde gelen 20 genetikbilimci, uluslararası bir firma olan Syngenta'nın pirinç genomunun (gen haritası) DNA dizilimini denetlemesini sağlayacak bir anlaşmayı protesto etti. Çünkü bu anlaşmayla milyarlarca insanın temel gıdası olan pirinç patentlenmiş olacak.

Science dergisine yazılan mektubun altında, genetik alanındaki en önemli isimlerin imzası bulunuyor: Nobel'e aday gösterilen İngiliz Paul Nurse, Washington Üniversitesi'nden Bob Waterson, Stanford Üniversitesi'nden David Botstein, Cambridge Üniversitesi'nden Michael Ashburner, John Sulston ve Aaron Klug'ın da bulunduğu bilimciler, pirinç DNA diziliminin, bir şirketin veri tabanına kilitlenmesini değil, bilimsel literatürde yayımlanarak kamuoyuna açık hale getirilmesini istiyorlar.

Pirinç DNA'sının patentlenmesi anlaşması, İsviçreli tarımkimya tekeli Syngenta ile ünlü Sience dergisi arasında yapılmış bulunuyor. Syngenta şirketi, pirinç genomunu, ticari veri tabanının parçası yapmak istiyor.

Syngenta, geçtiğimiz yıl, pirinç genomunun taslağını çıkardığını ve haritayı Science'da yayımlamak istediğini ilan etmişti.

20 genetikbilimci, geçen yıl yapılan benzer bir anlaşma ile, insan genomu diziliminin, "GenBank" adlı kamuya açık biyoteknoloji veri tabanı yerine, Celera şirketinin özel veritabanında tutulduğunu hatırlattılar. Mektupta, bu tutumun, bilimin açıklık geleneğine büyük zarar verdiği vurgulandı ve şöyle denildi: "O sırada (insan genomunun Celera adlı şirkete patentlenmesi sırasında) biz ve diğer pek çok meslektaşımız, bu tutum karşısında düştüğümüz dehşeti ifade etmiştik. Gen araştırmalarına ait bütün dizilim verilerinin, kamuoyuna açık tek bir yerde tutulması mutlak bir zorunluluktu... O zaman ortaya koyduğumuz düşünceleri bugün tekrar sizinle paylaşmaktan mutluyuz. Çünkü bu düşünceler, hâlâ geçerlidir. Dizilim verilerinin GenBank'ta toplanması, bütün bilim dünyası için çok önemlidir."

Mektubu kaleme alan bilimadamları, Science dergisi yayın kurulundan, politikalarını değiştirmelerini ve "alanın kabul edilen normlarını benimsemelerini" da talep ediyorlar.

İmzacılardan Sir Aaron Klug, Syngenta anlaşmasının, bilimsel

araştırma etiğine aykırı olduğunu dile getirerek, Science'ın tutumunu eleştiriyor ve "Bu, yayın etiğiyle ilgili bir şey. Gelenek, yayımlamamızı ve dünyaya anlatmamızı gerektiriyor. Eğer yayımlamazsanız, o buluşun getirdiği saygınlık üzerinde de hak iddia edemezsiniz" diyor.

Kısaca, imzacı bilim adamları, Science'nin uluslararası tekellerin veri tabanının malı haline getiren "araştırmaları" yayımlayarak, onların "patentçi" tutumlarının meşrulaştırılmasına izin verilmemesini istiyor.

Yukarıda da belirtildiği gibi, pirincin gen haritasını yapan İsviçreli genetik tekeli Syngenta, bunu uluslararası itibara sahip bir bilim dergisi olan Sience'de yayınlatarak, bu derginin itibarını da ticaretine alet etmeyi, derginin bilim dünyasındaki itibarını istismar etmeyi amaçlamaktadır. Çünkü bilimadamlarının itirazlarından da anlaşılacağı gibi, dergide yayımlanacak olan genetik bilgiler konunun esasına ilişkin olmayacak; asıl veriler, şirketin kasasında saklanacaktır. Bilimadamlarının tepkisi de, gen haritasının yayımlanmasına değil, yayımlanacak olan bölümün bir bilimsel değerinin olmamasınadır.

Dahası bu bilgiler şirket kasalarına girip patent haline gelince; insanlık için bir tehlike de başlamaktadır. Çünkü, bu aynı zamanda, örneğin genetik müdahale görerek, verimli ve zararlılara karşı direnç kazanmış pirincin de şirket tarafından, onun belirlediği fiyatla ve koşullarla satılması demektir. Böylece sorun bir bilim etiği, bir grup bilimadamının bilim anlayışının ne olup olmadığını aşıp, yüz milyonlarca hatta milyarlarca insanın beslenmesi, iş güvenliği, topraklarını terk edip etmeme (yerleşim) sorununu kapsayan devasa bir insanlık sorunu haline gelmektedir. Bunun anlamı ise; tekellerin kâr hırsına teslim olmaktır ve bu, dünyanın büyük bir bölümü için pek çok facianın başlangıcıdır.

BİLGİ, BİLİM DÜNYASI: EİNSTEİN'IN İZİNDEN...

20 genetik bilimcinin bu organize çıkışı; genetik bilimindeki gelişmeler ve genetik müdahale görmüş bitki ve hayvan üreticiliğinin hızla yayılması; bilginin ne olduğunun, bir "meta muamelesi" görüp görmemesinin yeniden gündeme getirilmesidir.

Piyasacılar, her şeyi metaya indirgeyerek yücelttiklerini iddia eden kapitalizmin ideologları; genetikteki buluşları kapitalizmin bir zaferi gibi sunarken aynı zamanda büyük ve yeni bir kâr kaynağı olarak kasalarına kilitleme haklarını da tartışılmaz bir "bilimsel gerçek" olarak görüyorlar.

Ancak, meta ve piyasa fikrinin

bu ölçüde, kendisine karşı her görüşü baskı altına aldığı bir dönemde bile; bilim dünyasından yükselen protestolar var; bilimadamları, buluşlarını sahiplenmeye yöneliyor ve bu buluşların tekeller tarafından insanlık aleyhine kullanılmasına karşı tepkileri de giderek daha yüksek sesle ifade ediliyor.

20. yüzyılın ilk yarısında, fizikteki gelişmeler ve nükleer enerji üstüne buluşların, atom bombası olarak insanlığın tepesinde patlatılması ve nükleler teknoloji bilgisini tekelinde tutan ülkelerin dünyanın geri kalanını bu silahla tehdit etmesi karşısında; bilim ve kültür dünyasının, doğabilimin duayeni olan Albert Einstein'ın önderliğinde giriştiği; atom bombasının kullanılmasının yasaklanmasına ilişkin "barış kampanyası"nın bugün hatırlanması ve onların açtığı izlerden yürünmesi fikrinin yeniden gündeme getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü; bu mücadele, insanlık tarihinde, insanlığa hizmet mücadelesinde bilim dünyasının ilk büyük toplu eylemidir ve bilimadamlarının bir bildiriyle başlattığı bu mücadelede kapitalist bilim dünyası neredeyse ortasından ikiye bölünmüştür. Ve aynı zamanda bu mücadele; bilimin, teknoloji bilgisinin tekellere, emperyalist amaçlar taşıyan burjuva siyasetçilerine emanet edilemeyecek kadar önemli olduğunu ve bilimsel bilginin meta muamelesi görmesinin sakıncalarını da ortaya koyması bakımından son derece uyarıcıydı. "Nükleer fizik"teki gelişmeler, ortaya konan bilgi, tekellerin ya da sömürü ve hegemonyadan başka kaygı taşımayan gelişmiş kapitalist ülkelerin egemenleri tarafından insanlığa karşı kullanılan bir silah haline getirilmişti. Bilimadamları da kendi katkılarıyla geliştirilen "nükleer bilgisi"nin insanlığın aleyhine değil lehine olarak kullanılmasını istiyorlardı.

Bu yüzden bu alanda çalışan bilim adamları; kendi bilimsel çabalarının, kendi araştırma amaçlarını aşan bir biçimde, bir silah olarak kullanılmasını önlemek amacıyla bir kamuoyu oluşturulması için mücadeleye giriştiler ve kendi emeklerinin, kendi ürettikleri bilginin tekellerin ve tekelci devletlerin keyfince kullanmasını önlemeye çalıştılar.

Ve tanınmış sinema yönetmenlerinden ressamlara, fizikçilerden edebiyatçılara, bilim ve kültür dünyasının en önemli isimleri arasında, bilimin, teknoloji bilgisinin (ve elbette kültür ve sanat ürünlerinin) bir meta olarak kullanılıp kullanılamayacağı; bilimin insanlık aleyhine bir silah olarak kullanılmasının meşru olup olmadığı üstünden büyük bir bölünme ortaya çıktı. Kapitalist dünya, bilim dünyasındaki bu uyanışa

McCarthy'cilikle yanıt verdi: Binlerce bilim ve kültür adamını; "Rus casusu", "komünist ajanlar" iddiasıyla sorgulayarak, özel mahkemelerde yargılayıp ağır cezalar verip, kimisini idama mahkûm ederek, sürgüne zorlayarak, kimisini işsizliğe mahkûm ederek, bilgiyi kendi malı, bilimsel gelişmelerin sonuçlarını kendi kâr ve egemenliğinin aracı olarak kullanmak için büyük karşı kampanyalar örgütledi.

Çünkü; sınıflı toplumların tarihi boyunca mülk sahibi egemen sınıflar; bilginin tekelini ellerinde tutarak büyük kitleleri bir avuç egemen sınıf olarak yönetebilmişlerdi. İşte bu gerçeği fark eden filozoflar; bilginin önemini; "Bilmek egemen olmaktır" diyen bir özdeyiş haline getirmişlerdi. Ve işte bilimadamları, bunu; bilginin mülkiyetinin kimin olacağını tartışmaya açma günahını işledikleri için, çağdaş engizisyonlar olma işlevini yüklenen McCarthy'ci "soruşturma komisyonları"nın; mahkemelerin, demagog "kasaba politikacıları"nın önüne atılmışlardı.

Science dergisine mektup yazarak; genetik buluşların "kamu denetimi"ne alınıp herkesin ulaşması mümkün olan bir "databank" kurulması çağrısını yapan 20 genetikçi bilimadamı, Einstein ve arkadaşlarının izinden gitmektedirler ve görüşlerini ortak bir mektuba dökerek ve yayımlayarak da tüm bilimadamlarını bu yola çağırmaktadırlar.

TEKELLERİN BİLGİYİ META YAPMASINA TEPKİ

Genetik bilgisinin, kamu çıkarı gözeten, bu anlamıyla bilim dünyasının serbestçe ulaşıp aynı zamanda sonuçlarının denetlenebileceği bir mekanizma yerine, özel tarım tekellerinin kasalarına kilitlenmesine tepkiler; bilim dünyasının yanı sıra; bu uluslararası tekeller tarafından soyulan geri kalmış ülkelerin henüz tekellere teslim olmamış politik çevrelerinden, üretici kuruluşlarından ve doğrudan üretici yığınlarına kadar uzanmaktadır.

Atom bombası Hiroşima ve Nagazaki'de kullanıldığında insanlık nasıl bir felakete sürüklendiğini fark etti ve ancak tepkiler bundan sonra gelişebilmişti. Genetik alanındaysa buluşlar çok kısa bir zamanda "piyasa malı" haline getirildiği için, sorun daha bilim dünyasında tartışılmaya başlarken dünyanın uzak köşesindeki basit üretici çoktan soyulmaya başlamıştı bile. Örneğin geçen yıl Türkiye'de; altının gramının 22 milyon TL olduğu günlerde İsrail menşeili hibrit domates tohumunun gramı 18 milyondu. Üstelik bu tohumun ürün vermemesi ya da başka tür risklerine karşı da üreticinin hiçbir garantisi yoktu. Eğer ilaç ve gübre onların göster-

diği tekellerden (markadan) sağlanmazsa, zaten ürün almanın hiç şansı yoktur. Hibrit tohum tekellerinin pençesine düşen üretici için hiçbir seçim imkânı olmadığı gibi; yeniden, eskiden olduğu gibi, kendi yerel bitkisi olan domatesten tohum üretip tekelden kopma şansı da yoktur. Çünkü; birkaç yıl içinde bu hibrit tohumlar, bölgeye has ve çiftçilerin kendi geliştirdikleri türleri ortadan kaldırmakta, çevreyi ve genetik çeşitliliği tehdit etmektedir. Bu yüzden olacak ki; hibrit tohumlar; "terminatör tohum" olarak nitelenmekte.

Bu konuya ilişkin, (basına da yansıyan) Hindistan'da olup bitenler çok daha ilginçtir.

Çünkü Hindistan'da pirinç hem yüzmilyonlarca köylü için geçim kaynağı hem de besindir. Ancak; bu tatlı pazar en çok da genetik müdahale görmüş pirinç tohumu üreten uluslararası tekellerin dikkatini çekmiştir. Ve yıllardır Hindistan'da bu tekeller gizli ve açık lobi faaliyeti yürütmekte; genetik müdahale görmüş pirinç üretimi için hükümetle, üretici kuruluşlarla, konuya taraf olan her tür resmi ve gayri resmi kurumla ilişkiye girmektedirler.

Hindistan'da en önemli tarım ürünlerinden birisi olan pamukta da durum çok farklı değil. Üretimi yüzde 30, kârı da yüzde 8 artıran bir pamuk türü geliştiren Amerikan Monsanto tekeli; bu ürünü dünyanın pek çok ülkesi gibi Hindistan'da da üretime sokmak istiyor. Ve Hindistan hükümeti, şirketin baskıları sonucu, bunu kabul etmiş bulunuyor.

Pamuk genetiğine müdahale; dünyada dört uluslararası tarım tekelinin elinde ve halen 178 ülkede 50 milyon hektarlık alanda genetik müdahale görmüş pamuk tohumlarıyla üretim yapılıyor. Hindistanlı köylüler; hükümetin genetik müdahale görmüş tohumlar kullanılması kararına karşı öfkeliler ve bunun Hindistan'ın yeni teknolojiler üstünden yeniden sömürgeleştirilmesi olduğunu söylüyorlar. Çünkü, patentli tohumlar ve teknolojisi yoluyla kendilerinin borç batağına çekileceğini, topraklarını kaybedeceklerini belirtiyorlar.

Köylülerin bu düşüncelerini; Hindistan Biyoteknoloji Gıda Forumu'ndan Devinder Sharma, hükümetin yeterli deneme yapmadan Monsanto'ya "izin verdiğini" öne sürerek destekliyor.

"Diğer ülkelerde olduğu gibi, Hindistan'da da genetik müdahale görmüş pamuğa karşı yeni bakteriler gelişebileceğine" de dikkat çeken Sharma, sonucun hem yerel pamuğun yok edilmesi hem de yenisinin doğa tarafından reddedilmesi olacak dramatik sonuçlar ortaya çıkabileceğine dikkat çekiyor.

Genetik müdahale görmüş tohumlar ve tarım tekelleri ilişkisi,

2002 Haziran'ında Roma'da toplanan Dünya Gıda Zirvesi'nde de gündeme geldi.

Katılanlar tarafından bile "zaman kaybı" olarak değerlendirilen zirvede, ABD'nin "açlığa bulduğu çözüm" olarak, genetik müdahale görmüş tohumların yoksul ülkelerde yaygınlaşmasını getirmiştir.

Geri kalmış ülke temsilcileri, ABD başta olmak üzere gelişmiş ülke temsilcilerinin zirveyi sabote ettiklerini ve "genetik müdahale görmüş tohum" dayattıklarını söylemişlerdir. Zirveyi eleştirenlerden Fernando Almansa, "ABD sıkı oynadı ve kazandı. Artık, yardım gerekçesiyle besinlerin yapılarıyla istediği gibi oynayabilecek" derken, zirvede ABD'yi temsil eden Tarım Bakanı Ann Veneman; "İnatçı açlığın bulunduğu bölgeler için biyoteknoloji bu bölgelere yarayacak besinler üretebilecek durumdadır. Zaten besin güvenliği diye bir sorun da yok" değerlendirmesini yaptı. Zirvede, Batılı delegelerin ortak tutumu; "Buraya biyoteknoloji satmaya geldik ve bunu yaptık" biçiminde oldu. Böylece Dünya Gıda Zirvesi; Batılı ülkeler tarafından, hem sorunun tartışılması ve çözümler bulunmasının önlenme hem de "genetik müdahaleli tohumlar pazarını genişletme" mekânı haline getirildi.

Kuşkusuz; genetik müdahale görmüş tarım ürünleri geliştiren tekeller ve onların propagandacıları; bu ürünlerin verimliliğini, geleneksel hastalıklara karşı direnç kazandırılmış olmasını öne çıkararak ürünlerini pazarlamaya çalışırken; karşı çıkanları da eskiyi savunmak, yeni teknolojiden korkan tutucular, milliyetçiler olmakla suçluyorlar.

Ancak; yukarıda sözü edilen 20 bilimadamının bildirisinde de dikkat çekildiği gibi; burada karşı çıkılan, yeni teknolojinin kendisi değil; bu teknolojinin tekellerin elinde olması ve tekellerin tek kaygısının daha çok kâr olmasıdır. Böylece yeni teknoloji, insanlık lehine daha çok gıda üretmenin değil; yoksul ülke ve halkları daha çok soyup onları köleleştirmenin silahına dönüşmektedir. Ve hem bilim dünyasında, hem uluslararası forumlarda, hem de emekçiler cephesinde ortaya çıkan tepkilerin nedeni budur.

Dahası; bugüne kadar ortaya çıkan haliyle bile; genetik müdahaleli tohumların, pahalı olması, onlarla birlikte satılan teknolojinin çiftçilerin soyulmasında kullanılması gibi doğrudan sonuçlarının yanı sıra; doğayı bozduğu, yerel tarımı çökerttiği, ekolojik sorunlara yol açtığı da bir gerçektir. Nitekim ABD ve AB'de çevre koruma kurumları harekete geçmiş, genetik müdahale görmüş ürünleri sınırlayan kararlar (geri ülkelerde

bu tür kararlar alınmasına ise bu ülkeler karşı çıkmaktadır) almaktadırlar. Ama bütün bunlara karşın; tekeller gibi birer birer üreticiler de, salt kâr peşinde koştuklarından, kamu tarafından alınan (tohumu kullananlara ek masraflar getiren) önlemler her gün yeniden yeniden delinmektedir.

PİYASA, BİLGİNİN PATENTLENMESİ

Genetik tohumları savunanların en önemli iddiası ise; "bu tohumlar yoluyla piyasa ekonomisinin açlığı yeneceği" iddiasıdır. Oysa; kapitalizm çağında, hiçbir dönemde açlığın nedeni yeterince besin olmaması değildir; tersine "bolluk"tan doğmuştur açlık sorunu. Bugün de, Avrupa, Amerika, Kanada her tür hayvansal ve tarımsal ürünle dolu olduğu halde; Afrika'da ve Asya'da açlık büyümekte; kötü beslenmeye bağlı, 50 yıl önce yenilmiş hastalıklar bile yeniden hortlamaktadır.

Çünkü; insanlık tarihi göstermektedir ki; açlığın yoksulluğun nedeni; yetersiz üretim değil, üretimin ve mülkiyetin bir avuç azınlığın elinde olmasıdır. Bu, günümüzde; üretim araçlarının mülkiyetinin bir avuç mülk sahibinin elinde ve bilginin, üretim bilgisinin tekellerin kasalarına kilitlenmiş olmasıdır.

Yani iş dönüp dolaşıp; bilginin meta olmasına; meta muamelesi görmesine gelmektedir. Elbette ki, burada "bilgi" derken; bilimsel bilginin yanı sıra; üretim bilgisini (teknoloji), sanat ve kültür ürünlerini (onları yaratmanın bilgi ve becerisini) de katıyoruz. Bunun içindir ki; bir ressamın, bir müzisyenin, bir romancının yapıtlarını mülkiyetine geçirip, "patentlemek", sonra da, "ben piyasa fiyatından bunları parası olana satarım" ya da "ister satarım ister satmam" demek hakkı olamaz; olmamalıdır. Çünkü; bunlar; bütün insanlığın tarihi boyunca geliştirip kuşaktan kuşağa taşınan bilgi ve beceriye bugünkü kuşakların katkılarından ibarettir. Ve kapitalistler bu ürünleri "patentleyip" mülkiyetine alırken, aslında yaşanan, insanlığın bütün birikimini patentleyip mülkiyetine almaktadır.

Nasıl ki, Galilei, Newton olmadan Einstein'ı, düşünmezsek, Mendel, Darwin, Pasteur olmadan bugün genetikteki bu başarılar da sağlanamazdı. Bu yüzden de; sonuçta bir firmaya bağlı çalışan bir grup genetikçinin "eseri" gibi görünse bile; bu "eser" bütün bir insanlık tarihi boyunca geliştirilen çeşitli dallardaki doğa bilgisinin bir devamı olarak vardır ve bu yüzden de kapitalist tekellerin "genetik bilgiyi patentlemesi", "el koyma" suçunu desteklemeden, haklı görülemez.

Sorun, bilginin "meta" muamelesi görmesine karşı olup ol-

mamak. Bilginin kapitalist firmanın malı olmasının meşru görülüp görülmemesine gelince; sanat ve edebiyat ürünleri üstündeki "patent hakkı" da tartışma konusu olur. Ve lafı çok uzatmadan söylemek gerekir ki; genetik ve öteki doğabilim dallarında olduğu gibi; sanat ve kültür ürünlerinin de, kamunun mülkü olarak, herkesin ulaşabileceği bir pozisyonda olması toplumsal bir ihtiyaçtır. Dolayısıyla burada doğru olan, sanat ve kültür adamlarının, ortalığa atılıp; "Haydi üretin, piyasada itibar sahibi olun, ürettiklerinizi satın ve geçinin" yarışına sokulması değildir. Tersine, onların toplum tarafından geçimlerinin sağlanması; ürettiklerinin de tüm toplumun yararlanmasına açılmasıdır. Nitekim; Sovyetler Birliği, kuruluşundan itibaren, tüm dünyaya bütün kültür ve sanat ürünlerini açmış, telif ödemeden, SB'de üretilen bütün bilim, kültür ve sanat ürünlerinin çoğaltılabileceğini ilan etmiştir. (Kendisi de, telif ödemeden, başka ülkelerdeki kültür ürünlerini çoğaltıp SB halklarının yararlanmasına sunacağını açıklamıştır.)

Ancak, kapitalizmde bunu sağlamak pek mümkün olmadığından; "telif hakkı" sanatçının geçimi için önemlidir. Ama bunu aşarak tekellerin, "fiyatını ödeyerek" bu ürünleri mal edinip kasalarına kapatması, en nihayetinde insanlığın aleyhine işleyen bir mekanizmadır. Burada, Örneğin; "Nâzım'ın gerçek varisleri, onunla biyolojik bağı olanlar mıdır?" ya da; "Bugün Yapı Kredi, Doğan Yayıncılık telif hakkını ödeyip satın aldığı eserleri basmazsa kim ne diyecektir?" gibi pek çok soru gündeme gelir.

(Nitekim; Sait Faik, Sabahattin Ali gibi Türkiye'nin kültür abidesi olan yazarların eserlerinin; "satmıyor" diye basılmayacağı söylenmektedir. Yarın da, ekonomik ya da salt siyasi kaygılarla Nâzım'ın eserlerini de basmayabilirler.)

Burada; tekel ve mal edinme pozisyonuna gelen kapitalist bir firmanın neler yapabileceğinden yola çıkılarak örnekler çoğaltılabilir. Ama; en azından "telif hakkı" sadece bir ya da iki firmaya satılmamalı ve sadece eserin yaratıcısına, eseri basanlar bir "telif hakkı" ödemelidir. Böylece, hiç olmazsa eserlerin basılmaması, kasalara kapatılması önlenebilir.

Ancak, bunu kapitalistler mülkiyet hakkının sınırlanması olarak "Kopenhag Kriterleri"ne bile aykırı bulurlar. Ama; bu sadece onların kriterlerinin insanlığın gelişmesiyle; onun bilgi hazinesinin tüm insanlığa ait olmasıyla çeliştiğini gösterir.

Elbette ki; kapitalizm her şey gibi bilimsel bilgiyi, kültür ve sanat ürünlerini de metalaştırmaktadır. Ama bundan bilimadamları-

nın, emekçilerin, halkın, bilginin her türünün metalaştırılmasına boyun eğmesi gerektiği anlamı çıkmaz. Tersine; bilginin meta olmaktan çıkarılması; herkesin yararlanacağı bir bilgi merkezinin oluşturulması, kamu adına bu bilginin kullanılmasının denetlenebilmesi gibi talepler etrafında bir mücadele olmadan, kapitalist sistemin bilim ve teknolojideki her yeni gelişmeyi kendi marifeti sayıp; tekellerin kasalarına kilitlemesinden vazgeçmesinin beklenemeyeceği apaçıktır.

Yüzyılın ortasında Eisteinların başlattığı hareket ya da bu yazı boyunca sözünü ettiğimiz bilimadamlarının, Science'a gönderdikleri protesto mektubu, bilgiyi egemen burjuvazinin denetiminden alıp; insanlığın bir hazinesi yapma mücadelesinin girişimleridir. Dolayısıyla bu girişimler; bilginin, teknolojinin imkânlarını tekellerin kasalarını doldurmanın değil ama insanlığın yaşamını kolaylaştıran bir dayanak olarak değerlendirme mücadelesinin girişimleri olarak anlaşılması gerekir.

20 bilim adamının Science'a gönderdiği mektupla giriştikleri tutumu geliştirmek; tüm bilim, kültür ve sanat alanına yaygınlaştırmak, bilginin, teknolojinin metalaştırmasına karşı mücadeleye atılmak ve aynı mücadele içindeki halk kesimleriyle aydın çevrelerle birleşmek, günümüz bilim etiğinin olmazsa olmazı durumundadır.

Her alandaki tekelleşmenin boyutu ve tekellerin insanlığı baskı altına almada vardıkları aşama ile özellikle genetikteki gelişmelerin; insanlığın geleceğini, hayatiyetini tehdit edecek bir nitelik taşıyor olması bu mücadeleyi ertelenemez kılmaktadır.

Derleyen: TAYLAN BİLGİÇ

DOĞABİLİMCİ STEPHEN JAY GOULD

Darwin'den sonra adı en çok anılacak olan evrimci Stephen Jay Gould, mayıs ayı içinde yaşamını yitirdi. Gould; bilimsel üretimini sürdürdüğü çalkantılı yıllar boyunca hep geleceği temsil edenin yanında yer aldı ve ona güç verdi; geçmişin temsilcilerine ise acımasız davrandı. Yüreği hep insanlık için attı; geleceğe olan inancını, umudunu hiçbir zaman yitirmedi. "Sekiz ay yaşarsın" demelerinden sonra yirmi yıl boyunca doktorlarına meydan okumasının' nedeni de bu umuttu. 1500 sayfalık dev eseri 'Evrim Kuramının Yapısı'nı, ağrılarının artık dayanılmaz hale gelmesinden kısa bir süre önce tamamlamıştı.

Stephen Jay Gould, "The Lying Stones of Marrakech" kitabında ilginç bir hikaye anlatır. Harvard Üniversitesi'nin bu ünlü paleantologu, New York Üniversitesi'ne yaptığı bir ziyaret sırasında bir binaya yerleştirilir; acı bir tarihi olan bir binaya. 1911'de çıkan bir yangın, o sırada bir tekstil fabrikası olan bu binadaki 146 işçiyi öldürmüştür.

Birçok akademisyen bu binanın tarihini bilmez, ama Gould bilmektedir. Yahudi göçmenler olan büyükbabası ve büyükannesi, 1911'de komşu bir binada tekstil işçiliği yapmaktadır. Gould, "Olaylar biraz farklı gelişseydi, ben doğmayabilirdim" der.

Ancak Gould, evrim kuramının bu en önemli çağdaş temsilcisi, ilgisini bir aile meselesi olarak sınırlamaz. 146 işçinin ölümünün sorumlusunun, Charles Darwin'in fikirlerinin çarpıtılması olduğunu söyler ve devam eder: "20. yüzyıl başında, Herbert Spencer liderliğindeki sosyal Darwinciler, doğal seçim teorisini çarpıttılar ve bu teoriyi, her tür eşitsizliğe kılıf yaptılar." Ölüm binalarında emek sömürüsü de, bu eşitsizliklerden biridir; sosyal Darwinistlere göre, en sağlam olanın (yani en zen-

gin olanın) ayakta kalmasını sağlayan her şey, adildir.

Evrimi "kitlelere açan" ve bu alanda herhalde Darwin'den sonra "en popüler" bilimci olan Profesör Stephen Jay Gould, 20 yıldır mücadele ettiği kansere yenik düşerek, 20 Mayıs 2002'de yaşama gözlerini yumdu.

Bir paleontolog olan Gould, bilim yaşamının büyük bir bölümünü Harvard'da geçirdi; 1982'den beri, burada zooloji profesörlüğü yapıyordu. Ama onu dünyaya tanıtan, 1974'ten bu yana her ay Natural History (Doğa Tarihi) dergisinde çıkan yazılarıydı. Daha sonra çok sayıda kitapta birleştirilen, her biri ortalama dört dosya sayfası tutan toplam 300 yazı, onlarca dile çevrildi. Gould, geçen yıl, hastalığı iyice ağırlaşana dek, hastane yatağında dahi bu yazıları asla ihmal etmedi. Tanınmasında, New York Times gazetesine yazdığı sayısız makalenin katkısı da yadsınamaz tabii.

Bilim dünyasında edebi yeteneği güçlü insanlara pek rastlanmaz; ama Gould tam da böyle biriydi. Doğa tarihi, paleontoloji veya biyolojiye dair her bir yazısına; ilk bakışta ilişki kurulması güç bir yerden girerdi; bir roman, bir bina ve sık sık, tutkunu olduğu beyzboldan mesela. Bir seferinde; bir familya grubu içinde daha yeni evrimleşmiş bir türün boyutlarının istikrarlı bir biçimde küçülmesini anlatırken, gofret üreticilerinin, gofretleri küçültüp fiyatı aynı tutmasını örnek göstermişti.

Bir bilimsel deneme yazarı olarak Gould'un tek emsali, 19. yüzyılda Thomas Huxley ve 20. yüzyılın ilk yarısında J. B. S. Haldane idi. Haldane de, Gould da, evrim kuramına temel katkılar yaptılar; ayrıca ikisi de toplumsal sorunlarla ilgiliydi.

KAFATASÇILARA RAHAT YOK

Jay Gould'un bu içten yönelimi, yapıtlarının, ilerici güçlerin elinde bir silah olarak kullanılmasını sağladı.

Örneğin, "zekânın kalıtsallığına" dair ırkçı teorileri mahkûm ettiği "The Mismeasure of Man" (1982) adlı kitabı, kafatasçılığa bilimsel kılıf arayanlara karşı kullanılan en önemli dayanaklardan biri oldu. Kitapta, ırkçı Charles Murray'ın "ağababaları" Anrthur Jensen, Cesare Lombroso ve Lewis M. Terman (Stanford-Binet IQ testinin mucidi) gibileri ile hesaplaşılıyor ve bu güruh, bir daha kamuoyu önüne çıkamayacak hale getiriliyordu.

Ama aynı ırkçı fikirler, 1990'larda, "Çan Eğrisi" yazarları Charles Murray ve Richard

Herrnstein tarafından diriltilmeye çalışıldı. İki sözde araştırmacı, sosyal harcamaların budanması ve toplumsal dayanışmanın köküne kibrit suyu ekilmesi için, bilimi kullanıyorlardı. Aynı zamanda, siyahların beyazlardan "daha az zeki" olduğunu ve "verimli yaşamlar sürmelerinin genetik olarak imkânsız" olduğunu ileri sürmekteydiler.

Bu fikirler, 1990'ların başında ABD'deki muhafazakâr sağın, sosyal güvenliğin yok edilmesi taleplerine dayanak oldu.

Gould; Herrnstein ve Murray'ın, ırkçılığı olumlamak için olguları bilinçli olarak çarpıttığını, istatistik yöntemlerini kötüye kullandığını kanıtlayarak bu gerici saldırının püskürtülmesinde büyük rol oynadı.

Şöyle diyordu: "Irk ve sınıf farklılıklarının esas olarak genetik faktörlere dayandığını ve dolayısıyla değişmez olduklarını ileri süren Çan Eğrisi, çağdışı sosyal Darwinizmini savunmak için hiçbir yeni argüman ve doğru dürüst bir veri ortaya koymuyor. Bu nedenle Çan Eğrisi'nin dikkat çekmekteki başarısının, çağımızın hüzünlendirici mizacına bağlı olduğunu düşünüyorum. Bu çağ; tarihte görülmedik bir bencillik çağı. Toplumsal programların budanması ortamına, bu programlardan yararlananların 'düşük zekâ' ile ifade olunan doğuştan kavrayış sınırlamaları ile malul olduğunun ileri sürülmesi ile suç ortaklığı yapılıyor."

Bütün bu ilerici çabanın, bir önceki dönemde Malthus ile yapılan hesaplaşmaya eşdeğer olduğu söylenebilir.

GREV HATLARINDA...

Gould, meslektaşlarının çoğunun aksine, ne bilimsel faaliyetinde, ne de toplumsal sorunlara olan ilgisinde asla bir "masa başı teorisyeni" olmadı. Özellikle 1960 ve 70'lerde, öğrenci eylemlerinden işçi grevlerine kadar toplumsal mücadelenin pek çok alanında onu görmek mümkündü. Daha sonraki yıllarda, "Marksizmi Yeniden Düşünmek" dergisinin danışma kurulunda ve New York Marksist Okulu'nun destekçisi Brecht Forumu'nun yönetiminde yer aldı.

Bu faaliyetler, başlangıçta Vietnam Savaşı'na karşı kurulan "Halk İçin Bilim" hareketinin de çekirdeği oldu.

Hareket içindeki bilimciler, 1975 yılında E. O. Wilson tarafından yayınlanan "Sosyobiyoloji" kitabına karşı sert çıkışlarıyla dikkat çektiler. Günümüz evrimsel psikolojisinin temelleri sayılan bu kitap, aslında; sınıf, cinsiyet ve ırk alanlarındaki eşitsizliklere"bilim-

sel" kılıflar bulmaktaydı.

Kimileri, Wilson'un ortaya attığı fikirlere karşı yürütülen savaşı bir "Harvard içi mücadele" olarak gördüler.

Gould, üniversitenin zooloji bölümündeki bodrum katında, dostu Lewontin ise birinci kattaydı; Wilson ise zemin katta, "iki düşman arasında" kalmış durumdaydı. Dönemi yaşayanlar, Wilson'un; Gould, Lewontin veya onların "öğrenci dostları" ile karşılaşmamak için asansöre binmekten çekindiğini söylerler.

Oysa savaş, Harvard binasına hapsedilemeyecek kadar büyük ve önemliydi; "Halk İçin Bilim"in liderleri, bilim alanında gericiliğin ta kendisiyle mücadele ettiklerini bilmekteydiler ve bu mücadeleyi, sonuna dek sürdürdüler. Lewontin, ilerleyen yıllarda, özellikle kopyalama teknolojisiyle birlikte diriltilen genetik determinizmle dişediş bir mücadele verirken, Gould da, evrime karşı "yaratılış"ı savunan en bağnaz kesimi sık sık "rezil rüsva" etti. Yine de, ömrünün son dönemlerinde, ırkçı tarikatlara göbekten bağlı Bush yönetiminin iktidara gelmesinin ardından ABD'nin dört bir yanında büyük bir hızla güç toplayan, okul müfredatlarını dahi değiştirebilen "yaratılışçılar"ı üzüntüyle izliyordu.

KILAVUZU ENGELS OLDU

Gould; bilimsel fikirlerin toplumsal temellerini ortaya koymasında, kendisine Friedrich Engels'i örnek aldığını özenle vurguluyordu. Özellikle de, Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü (1876) broşürü Gould için çok önemliydi. Engels, "insan evriminin beynin giderek büyümesi ile tetiklendiği" iddiasını reddediyor; bilimin siyasi rolüne ve bütün düşünceyi etkileyen toplumsal yargılara dair parlak bir analiz yapıyordu.

Gould'un incelemeleri ve fosiller, Engels'in 125 yıllık saptamasının doğruluğunu kanıtladı. O ve Eldredge, insanın atasının aşamalı bir biçimde "insanlaşmadığını", asıl önemli olanın, yeni insan türlerinin eski insan türlerinden kopması olduğunu gösterdiler. İnsan evriminin tarihi, mükemmele doğru çıkan bir merdiven değil, çok sayıda dal vermiş bir çalı gibiydi. Yeni türler, muhtemelen, küçük ve coğrafi olarak yalıtılmış nüfuslar içinde ortaya çıktı. Ve ortaya çıkışlarından sonra, iyi-kötü statik kaldılar. "Böylece, verili bir zaman diliminde" diyor Eldredge, "çeşitli beyin büyüklüklerine sahip iki ya da üç tür var olabildi. Uzun vadede kazanan, elbette daha büyük beyinliler olacaktı. Bu, türler düzeyinde doğal seçimdir."

Bu da bizi, Gould'un evrim kuramına en önemli ve diyalektik katkısına getiriyor. Gould, doğal seçimin "pek çok düzeyde" işlediğini belirtir ve hiyerarşik bir görüşü savunur; evrim, genler, gen haritaları, hücre dizilimleri ve türler üzerinde geçerlidir. "Türler düzeyini görmezden gelmek, Hamlet'i prens olmadan oynamaya benzer" der. Yani türler, yerel popülasyonlar ve hatta genler, doğal seçimin hedefleridir, sadece bireyler değil. Bu hiyerarşik evrim modeli, "büyük olaylar"ı, türlerin doğumu ve ölümünü, giderek bütün ekosistemlerin yeniden yapılanmasını açıklar.

YAŞAMIN İKİ DÜZEYİ

Buradan yola çıkarak, evrimcilerin "bireylerin günlük yaşam mücadelesi"ne değil, yukarı, popülasyonlar ve bireyler düzeyine odaklanması gerektiğini savunur; tıpkı moleküler biyolojinin aşağı, genler düzeyine inmek zorunda olması gibi. Bütün bir alandaki büyük kavramsal kazanımların, bu iki düzeyin nasıl etkileştiğinin incelenmesiyle elde edileceğini belirtir. Ona göre, paleontologları yıllardır uğraştıran uzun dönemli eğilimler ve evrim bilmecesinin kayıp parçaları da, bu etkileşimde kavranacaktır.

Söz konusu etkileşime bir örnek, biyologların "aşırı uzmanlaşma" dediği olgudur. Hayvanlar dünyasında aşırı uzmanlaşma, tavuskuşunun kuyruğu veya İrlanda geyiğinin dev boynuzları gibi örneklerde görülüyor. Bu tür "anomali"lere özel bir ilgisi olan Gould, "Organizma, bir Darwinci etmen olarak, yapması gerekeni yapıyor aslında" der. "Yani genlerini gelecek nesillere taşımak hedefiyle, daha fazla çiftleşme çabasında. Bunu, mükemmel bir uzmanlaşmış organ geliştirerek yapıyor; ama aynı zamanda, türün gelecekteki evrimsel değişimlere uyum sağlama yeteneğini sınırlamış oluyor. Bu da, türün yok olmasını garantilemek demek." Yani; birey için iyi, tür için kötü. Klasik Darwincilik, bu sorunu çözemiyor.

Hiyerarşik açıdan ise bu, düzeyler arası olumsuz bir geribildirim döngüsü.

GENETİK DETERMİNİZMİN SEFALETİ

Buna karşılık olarak, genetik deterministler, bırakalım sistemleri, organizmaları dahi neredeyse geçersiz kılmış, bireyleri dahi "kendi genlerinin amaçlarına hizmet eden araçlar" derekesine indirgemiştir. Her şeyi genlerle "açıklayan" bu gerici fikrin öncülerinden Richard Dawkins, öyle ileri gider ki, insanı, "genin kendini kopyalamasının yolu" olarak

tanımlar. Postmodern ideolojinin her şeyi moleküllerine ayrıştırıcı niteliğini gözler önüne seren bir "saptama"!

Gould ise; bilimin toplumsal bağlamını vurgularken, aynı zamanda "nesnel gerçek" fikrini toptan reddeden postmodern akımlara da cepheden karşı çıkar. Şöyle yazar o: "Olgusal bir gerçekliğin varolduğuna, bilimin de, genellikle kalın kafalı ve düzensiz bir tarzda olsa da, bu gerçekliği öğrenebileceğine inanıyorum."

Genetik deterministlerin vardığı yer ise; yoksulluktan suça dek her durumu, bir "gen" ile meşrulaştırmaya çalışmaktır. Bugün sözde bilimcilerin "suç genini araması" ile, geçmişte Cesare Lombroso gibilerin "dövme yaptırmanın, doğuştan suç eğilimine işaret ettiği" iddiaları arasında pek bir fark yoktur.

Genetik determinizm; Batı üniversitelerinin biyoloji bölümlerini tek tek esir alırken, Gould, insan varlığını "derinlerdeki bir genetik programa" bağlamaya çalışan bu akımla kararlı bir biçimde mücadele etmiştir.

Meslektaşları hakkında şöyle yazar: "Ben, biyolojik deterministlerin kötü bilimciler olduğunu iddia etmiyorum; daima haksız olduklarını da. Ama bence bilim; toplumsal bir olgu olarak, kararlılık gerektiren insani bir faaliyet olarak anlaşılmalıdır; saf bilgiyi devşirmek üzere programlanmış robotların işi olarak değil."

Veya:

"Bilim, doğuştan iyi niteliklere sahip değildir. O, basitçe, iyi veya kötü amaçlar için kullanılabilecek bir tür insan faaliyetidir. Giyotinin mucidi Guillot'u ele alalım. Guillot, bu makinenin iyi olduğunu, çünkü ölüm cezasına çarptırılanların acısını azaltacağını düşünüyordu. Bir anda ölüm; bundan iyisi olur mu? Ne yazık ki, giyotinin kurbanlarından biri, zamanında Guillot ile birlikte çalışmış olan büyük bilimci Lavoisier oldu."

Gould'un insana ve geleceğe duyduğu inanç, şu satırlarda açıkça görülüyor: "Şiddet, cinsiyetçilik ve genel olarak kötülük, olası bir dizi davranışın bir altkümesini temsil etmelerinden ötürü, biyolojiktir. Ama barışçıllık, eşitlik ve nezaket de en az bunlar kadar biyolojiktir. Eğer bu ikincilerin serpilmesine olanak tanıyan bir toplumsal yapı yaratabilirsek, onların etkisinin artacağını göreceğiz."

DİYALEKTİĞE ÖVGÜ

Marksizm ile tanışmasını, birer sosyalist olan anne ve babasına bağlayan Stephen Jay Gould, diyalektik yönteme de özel bir vurgu yapar: "Diyalektik düşünce, Batılı bilimciler tarafından daha çok ciddiye alınmalı, ikinci dünya-

nın (eski SSCB) bazı ülkeleri onu karikatürize edip resmi bir siyasi doktrin haline getirdiler diye, bir kenara atmamalılar. Diyalektiğin klasik yasaları, dogmatik ilkeler olarak değil de, değişimin felsefesi için bir kılavuz olarak sunulduğunda, bütünsel bir bakış açısını cisimleştirirler. Bu bakış açısı; değişimi, bütün sistemlerin unsurları arasında etkileşim olarak tanımlar ve bu unsurların kendilerini de, sistemin hem ürünleri, hem de girdileri olarak değerlendirir."

Şu uzun alıntı, Gould'un, diyalektiği, adeta "düşman" bir ortama tanıtmak için gösterdiği içten çabayı gösteriyor sanırız:

"Eğer aşamalılığın, doğanın bir gerçeği olmaktan çok Batı düşüncesinin bir ürünü olduğunu kabul ediyorsak, kısıtlayıcı önyargılardan oluşan boyutumuzu genişletmek için alternatif değişim felsefelerini değerlendirmemiz gerektiği görülecektir. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde bilimciler, çok farklı bir değişim felsefesi ile eğitilir; Engels'in Hegel felsefesinden tekrar formüle ettiği diyalektik yasalarıdır bunlar.

Diyalektik yasaları, oldukça nettir. Örneğin, 'niceliğin niteliğe dönüşmesi'nden bahsederler. Bu size saçmalık gibi gelebilir, ama aslında kastedilen; değişimin, gerilimlerin ağır ağır birikmesi ve ardından gelen büyük sıçramalarla gerçekleştiğidir. Sistem belli bir süre direnir ve sonunda kırılma noktasına gelinir. Suyu ısıtın, sonunda kaynayacaktır. İşçilere yönelik baskıyı artırın, devrim olur. Eldredge ve ben, birçok Rus paleontologun, bizim 'kesmeli denge'mize çok benzer bir modeli desteklediğini öğrendiğimizde afallamıştık. Ben, bu kesmeli değişim felsefesinin genel bir doğru olduğunu öne sürmüyorum... Aşamalılık, bazen işe yarar. Ben sadece felsefelerin yönlendirilmesinde çoğulcu bir yaklaşım istiyor, ne kadar gizli tutulursa tutulsun, böylesi felsefelerin tanınmasını diliyorum. Diyalektik yasalar, belli bir ideolojiyi oldukça açık bir biçimde ifade eder. Ama bizim Batılı aşamacı yaklaşımımız da, aynı şeyi, daha örtülü bir biçimde yapıyor."

KESMELİ DENGE

Bu alıntıdan, Gould'un evrime ilişkin temel -ve hâlâ tartışılan- katkısına, "kesmeli denge" kuramına geçelim.

Paleontolog Niles Eldredge ile birlikte geliştirdiği bu teori, evrimin, Darwin'in öne sürdüğü gibi tedrici değişim ile değil, yoğunlaşmış patlamalar ve ardından gelen uzun statik dönemlerle karakterize olduğunu ileri sürer. Gould, bu teoriye, Hegel ve Marx sayesinde

ulaştığını ve temel aldığı düşüncenin "nicel dönüşüm-nitel sıçrama" ilişkisi olduğunu dile getirir, ama bunun sadece bir "ikna olma" meselesi olmadığını belirterek, ortada kuramını doğrulayan kanıtlar olduğunu da hatırlatır.

Oysa Darwin, "Doğa sıçrama yapmaz" diyordu. Ne ilginçtir ki bu iddia, sosyalist fizikçi Einstein'ın "Tanrı zar atmaz" sözüne benziyor. Einstein, bu ifadeyi, kuantum mekaniğinin "kestirilemez" doğasına karşı bir tepki olarak kullanmış, ancak sonradan bu tutumunun "en büyük hatası" olduğunu kabul etmişti.

Gould ve Eldredge ise, fosil kayıtlarını kanıt olarak göstermekteydiler. Gerçekten de bu sorun, evrimin en temel meselelerinden biriydi. Alanı takip edenler bilir; evrimcilerin en çok yakındığı konu "ara halka" veya "geçiş halkaları"nın, bir türlü "tam olarak bulunamaması"dır. Bununla kastedilen, canlılardaki evrimsel geçiş formlarının "süreklilik arzetmemesi", yani dünya tarihinde "makul uzunlukta" bir döneme yayılmamasıdır.

Bu yakınma, yaratılışçı şarlatanlara da sık sık malzeme olur. Dahası yaratılışçılar, pek çok türün milyonlarca yıl boyunca değişmeden kaldığı gerçeğini kendilerine dayanak yapmaya çalışırlar.

Gould ve Eldredge, tam da bu noktada, yakınmaların yersiz olduğunu, çünkü evrim sürecinin "milyonlarca yıllık statiklik ve ardından gelen görece kısa, hızlı değişim dönemleri" ile karakterize olduğunu ortaya attılar (Kesmeli Denge). Geçiş formlarında süreç takip edilemiyordu, çünkü evrim, Darwin'in iddiasının aksine, "sıçramalarla" gerçekleşmekteydi. Onlara göre, türlerdeki en önemli değişim, yeni türün ortaya çıktığı jeolojik anda meydana gelmekteydi. 5 bin ilâ 50 bin yıllık bir "an" bu, ama elbette, milyonlarca yıldır varlığını sürdüren türler için kısa bir zaman. Bu ilk değişim patlamasının ardından, uzun bir istikrar dönemi gelir. Dolayısıyla, "patlama" dönemlerine ait fosiller, pek nadir bulunur ve toplam fosil kayıtlarının pek az bir yekûnunu oluştururlar.

ÖLÜMSÜZ BİR YAPIT

Fosil sorununa mantıklı bir açıklama getiren bu teori, "Marksist olmayan Darwinciler" olarak adlandırabileceğimiz, evrimci bilimcilerin ana gövdesini teşkil eden grup tarafından memnuniyetsizlikle karşılandı. Onlar, Gould'un, "evrim yerine devrimi savunduğunu" ve "bilime ideoloji soktuğunu" (!) öne sürerek kendilerince "suçlamalara" giriştiler. Bu arada, "kesmeli denge" teori-

sini de "aptalların evrimi" diyerek karaladılar. O ise bütün bunlara karşılık şöyle diyordu: "Farklı bir evrim kuramı yapısına ihtiyacımız var; genişletilmiş bir tür Darwinciliğe. Ama bu dediğim, son 40 yıldır ortodoks kuramımız haline gelen indirgemeci versiyondan epey farklı bir şey. Darwin'in ana mantığında geçersizleşen hiçbir şey yok. Ama onun kuramı, özgün hatları boyunca dönüştü ve çok daha farklı, çok daha zengin, doğayı kavrayışımızda kılavuzluk yapmak için çok daha elverişli bir şey haline geldi."

Stephen Jay Gould, bir diğer ilerici bilimci, Richard Lewontin ile birlikte, "doğal seçimin, tek önemli evrim mekanizması olduğu" yönündeki "ultra-darwinci" fikri de reddeder. Onlara göre organizmaların birçok özelliği, adaptasyon avantajının değil, yapısal sınırlamaların sonucudur. Bu iddiasını, ölümünden önce yayınladığı son ve en önemli eseri olan 1500 sayfalık "Evrim Kuramının Yapısı"nda derinlemesine savunur.

EVRİMDE RASTLANTI VE ZORUNLULUK

Gould, evrimin daima "iyiye doğru" ilerlemediğini, daha doğrusu özellikle böyle bir amaç gütmediğini ilginç bir örnekle açıklar. 1970'lerde Londra'da verdiği bir konferansta, Venedik'teki San Marco Katedrali'nin yapısını hatırlatır ve böylece, bir organizmanın görünürde "uyum sağlamaya yönelik" olan özelliklerinin, aslında daha temel yapısal sorunların yan ürünleri olduğunu vurgular: Katedral kubbesinin üzerine inşa edildiği kemerler arasında, mozaiklerle doldurulmuş boşluklar bulunmaktadır ve ilk bakışta, bunların "planlanmış" olduğu düşünülebilir. Oysa bu mozaiklerin tek amacı, "boşlukları doldurmak" ve bu arada, sanatsal ve dinsel kaygılarla uyumlu olmaya çalışmaktır.

Dolayısıyla, bir organizmanın pek çok özelliği (fenotipi) de, böyle ortaya çıkmış olabilir, bazıları ise, yine Gould'un terimiyle, "istisnai adaptasyonlar"dır; Elizabeth Vrba ile birlikte üretilen bu ifade, "bir kapsamda ortaya çıkan, ama sonuçta farklı bir kullanım alanı kazanan özellikler"i tarif eder. Günümüz kuşlarının sürüngen atalarında, ısı düzenleyici olarak ortaya çıkan tüyler buna iyi bir örnektir. Oysa klasik evrimcilere göre, organizmanın her bir özelliği, Darwin'in "doğanın sürekli araştırması" ile bilenmiştir.

"Evrim Kuramının Yapısı"nda evrimin mükemmel olmadığı, tam aksine yapısal sınırlamalarla ma-

lul olduğu, bütün fenotipik özelliklerin temelinde adaptasyonun bulunmadığı, ama "istisnai adaptasyonlar" hatta tesadüflerin yer tuttuğu öne sürülür. Bu noktada, tesadüfün yanı sıra "zorunluluğa" verilen önemde de, Engels'in izlerini bulmak mümkündür. Örneğin, dinozorları yok ettiği düşünülen göktaşı çarpması, memeliler ve nihayet insanlar için gereken yaşam alanını ortaya çıkarmıştır.

Gould; "Tarihin kasetini geriye sarın ve kendi bildiği gibi yeniden çalmasına izin verin; çok büyük olasılıkla, aynı türlerin evrimleşmediğini göreceğiz" der. Tesadüf çok önemlidir ve evrimde içkin bir ilerlemeci yön yoktur; evrim ne mükemmeli. ne karmaşıklığı, ne de zekâyı arar.

Oysa klasik Darwinizm, evrimin "sürekli iyiye doğru ilerlediği" inancına sahiptir. Memelilerin neden dört ayağı var? Çünkü "yürümek için en verimli sayı budur." Neden insanların çenesi var? "Yemek veya konuşmayı kolaylaştırmak için." Neden bazı kültürlerde insan kurban edilmiştir? "Protein sıkıntısını telafi etmek için." Açıklamalar, giderek trajikomik bir hale gelerek devam eder. Voltaire'in dediği gibi: "Neden burnumuz var? Gözlüklerimizi yerinde tutmak için!"

Darwin'in kendisinin de, bu "mantık silsilesi"ne yol açacak birtakım temel hatalar yaptığını söylemek gerekiyor. "Evrimin hikmetinden sual olunmadığına" dair örtük bir inanç, özellikle "Seksüel Seçme"nin, insan topluluklarının gelişimini değerlendiren bölümlerinde belirgindir.

Gould ise, mesela, dört-ayaklı oluşumuzu çok basit bir nedene bağlıyor: "Çünkü memeliler, dört yüzgeçli balıklardan evrimleşti. Bununla idare etmek zorundaydık ve iyi bir iş çıkardık." Çenede de durum aynı; o, Homo sapiens'in geri çekilen çenesindeki iki büyüme alanı arasındaki etkileşimin tesadüfi bir sonucundan ibaret (üst çene, alt çeneden daha çok gerilemiştir). İnsan kurban edilmesi ise farklı bir konu, muhtemelen bir dizi kültürel sebebe dayanıyor. Ama herhalde, "ete ihtiyaç duymak", pek ihtimal dahilinde değil.

ORTALAMALARA MEYDAN OKUDU

Ardında onlarca cilt eser bırakan Stephen Jay Gould, öldüğünde sadece 60 yaşındaydı. 30 yaşında ortaya attığı "kesmeli denge"yi geliştirmek için bir otuz yıl daha çalıştı.

Kanser olduğunu öğrendiğinde, yıl 1982'ydi. Onu kanser ya-

pan ise, muhtemelen Harvard'ın bodrum katında asbeste maruz kalmasıydı. Yakalandığı kanser türü, çok nadir görülen bir mide kanseri olan "mezotelyoma" idi. Kütüphaneye koşup hastalık hakkında bilgi edindiğinde öğrendi ki, istatistiklere göre, bu hastalığa yakalananlar, "matematiksel ortalama olarak" 8 ay yaşıyordu.

Ama Gould kendini bu istatistiklere dahil etmedi. Kendi ifadesiyle; sağlık sigortası çok iyiydi, en iyi doktorlara emanet olacaktı, deneysel tedavilerden faydalanabilecekti ve iyimser bir adamdı. Bu hikayeyi, "Mesaj, Ortalama Değil" makalesinde anlatır ve "Matematiksel ortalama, aritmetik ortalama değildir" der: "Bana soracak olursanız, ölümü kabullenmeyi esaslı bir soyluluk olarak görmek biraz fazla moda oldu.

Elbette, sevmenin ve ölmenin zamanı var, bunu biliyorum. Tenimde umut bittiğinde, umarım ki sonuma sakince ve kendi tarzımda giderim. Ama ben aslında, ölümün en büyük düşman olduğunu söyleyen savaşçı bakış açısını yeğlemekteyim. Işığın ölüp gitmesine öfkeyle karşı koymakta hiçbir sakınca görmüyorum."

Işığın ölüp gitmesine, tam 20 yıl boyunca öfkeyle karşı koydu. Bu dönem içindeki olağanüstü üretkenliğini "günde üç saat uyumasına" bağlayanlara, muzipçe "Hayır, günde dört-beş saat uyumam gerek" diyordu. Son nefesini verdiğinde, ustası Darwin'den sonra pek az bilimciye nasip olmuş o ünvanı hak etmişti: Stephen Jay Gould, 1941-2002. Doğabilimci.

KAYNAKLAR
Stephen Jay Gould, 22 Mayıs 2002, The Guardian
Darwin Geleneğini Kırmak, 20 Kasım 1983, New York Times
Zamanın Elendisi, 14 Nisan 2002, The Observer
Halkın Bilimcisi, 7 Haziran 2002, Socialist Worker
Büyük Savasçıya Elveda, Jeffrey St. Clair, Counterpunchq

STEPHEN JAY GOULD

GÜN BUGÜNDÜR

Güzelim bir sabaha böyle müdahale ettiğim için özür dilerim, ama pek de hoş olmayan bir haberim var:

Dünya bugün sona erecek. Hem de saat tam 12'de. Bu haberi; en büyük Batılı bilginlerin bir zamanlar toz kondurmadığı bir yöntemle oluşturulan, en ünlü ve geniş kabul gören kronolojiye dayandırıyorum.

Kilise'nin ilk babalarından (örneğin, dördüncü yüzyılda Lactantius) 18. yüzyılın başlangıcınaü, modern jeolojinin ortaya çıkışına dek kabul gören bu standart hesaba göre, dünya tam 6000 yıl dayanacaktı. Tanrı, bütün yaratımını sadece altı gün içinde tamamladı, İncil'deki bazı pasajlara göre de, "Tanrı'nın nezdinde bir gün bin yıldır" (II Peter, 3:8). Bu 6000 yılın tamamlanması, kıyameti uyandıracak ve ardından gerçek Milenyum gelecektir; yani İsa'nın yeniden doğuşu ve bin yıllık hükmü. Ki bu da, Tanrı'nın dinlenme günü olan yedinci güne denk düşer (Revelation, 20).

Bu da demek oluyor ki, kişi yaratılış tarihini saptayabilirse, kıyamet tarihini de kesin olarak bilecektir; dünyanın başlangıcından tam 6000 yıl sonra. 17. yüzyıl boyunca Avrupa bilimini kasıp kavuran kronoloji çılgınlığı, bu milenyum kuramından doğmuştu. Bir dizi din savaşı, pek çok bilgeyi, dünyanın sonunun gelmekte olduğuna inandırmış durumdaydı. İncil'de yazılanı gerçek kabul eden ve buradan patriklerin yaşını ve kralların hükümranlığını hesaplayan (arada, İncil'in anlatımında kayıp olan yüzyılları doldurmak için başkalarının kronolojilerini de kullandılar) bu bilginler, yaratılış anını saptamaya çalışmıştı.

1650'de Başpiskopos James Ussher tarafından geliştirilen yöntem, en popüleriydi. Kral James İncili'nin bütün baskılarına alınması ile yayılan yöntem, yaratılış anını Milattan Önce 23 Ekim 4004, öğlen saat 12 olarak saptıyordu.

Ussher, bu anın, İsa'nın doğu-

Çeviren: Taylan Bilgiç

mundan tam 4000 yıl önce olduğunu hesaplamıştı. Ancak MÖ-MS zaman sisteminin mucidi olan 6. yüzyıl keşişi Dionysus Exiguus (Cüce Dennis), İsa'nın doğumunu hesaplarken küçük bir hata yapmıştı. Kanıtlara göre, Herod'un ölümü, en geç M.Ö. 4 yılında. Eğer İsa ile Herod'un yaşamları üst üste biniyorsa (her İncilci bunu kabul etmek durumundadır), İsa, M.Ö. 4 yılında doğmuştu (Bu ifade biraz kendiyle çelişiyor ama, neyse). Öyleyse, yaradılış tarihi dört yıl geriye alınmalıdır; M.Ö. 4004'e.

Tahsis edilen 6000 yılın, 23 Ekim 1996'da sona ermiş olacağı düşünülebilir. Bu tarihe dek, Yankee'lerin ligdeki mucizevi zaferinin dışında kayda değer bir olay yaşanmadı (gerçi bu zafer bu sezon tekrarlanmayacak gibi).

Ama Küçük Dennis, bir hata daha yapmıştı. Gerçi bu seferki onun hatası değildi, çünkü Batı aritmetiği, henüz sıfır kavramını geliştirememişti. Dennis, modern zamanı 1 Ocak 1 olarak başlattı, 1 Ocak 0 olarak değil. Demek ki Ussher'in 6000 yılı, bugün sona erecek: 23 Ekim 1997, saat 12.

Haykırıp sızlananlar, itiraz edenler çıkacağını biliyorum. Evet, Ussher eski Julian takvimini kullanıyordu ve hatalı kronolojisindeki o uzak tarihi, 23 Ekim'i belirlerken, güz gündönümünü kastediyordu. Öyleyse, Gregoryen takvime göre sonumuz geçen ay, gündönümünde gelmiştir. Ve evet, dünyanın aslında 4.5 milyar yaşında olduğunu da biliyorum. Bir paleontolog olarak, bu tip şeyler için bana para bile ödeniyor.

Yine de, neden risk alalım ki? Siz bu satırları okurken ben Japonya yolunda olacağım. Şansım ve havayolu programları iyi giderse, sabah saatlerinde uluslararası saat hattını geçecek ve 23 Ekim günü saat 12'de ortadan kaybolu verecek, bir anda 24 Ekim'e taşacağım. Ama acaba, böyle bir hilenin ardından beni geri alırlar mı? Veya, nereye geri alacaklar?

Ben en iyisi inancımı, bütün bu meselenin tarihi boyunca görülen ampirik tutarlılığa yatırayor: Kıyamet tahminleri, asla tutmaz! Yani, eğer Japonya'ya sağ salim ulaşırsam, beklenen kıyametin bir kez daha ertelendiğini anlamış olacağım. Çağların biricik ortak yanı, yani kıyamet tahminlerinin tutmaması bir kez daha yinelenecek. Böylece ruhlarımız, bilinebilir bir dünya düzeninden duyulan tatminle rahatlayacak: Tanrı cennetinde olmalı, dünyada da her şey yolunda...

(New York Times)
23 Ekim 1997